Петко Тодоров

Зидари

Петко Тодоров

ЗИДАРИ

Драма в четири действия

Лица:

Дядо Милко, старейшина на селото
Майстор Брайно, глава на зидарите
Дончо, момък зидар
Христо, момък зидар
Рада, напета девойка, Христова изгора
Иван
Драган
Михо — зидар
Стойко — зидар
Герги — зидар
Зидари, моми, момци, селяни и бежанци

Действието става в старопланинско село през дните на черното робство.

Действие първо

Септемврийска тиха вечер. Полянка, обрасла с върбалак от едната страна; от другата се дига чучур с дълго дървено корито. Край върбите, пряко полянката, се вие зад чучура път, водещ към сега строящата се черква, чиято скеля стърчи нататък. Над черквата, пръснати по рида, се дигат къщите на селото.

На чучура още никой няма. Откъм черквата се чуват препирни — зидарите нещо се карат помежду си и пак се замиряват. След малко край върбалака по пътя се задават двама селяни. Единът стиснал под мишца къс шаяк, другият — платно и в ръка носи бяло шише с ракия. И двамата отиват към зидарите. Откъм черква насреща им иде Старейшината — държалив, прибран и пъргав старец, с тояга в ръка, но на тоягата още не се подпира.

По-старият селянин. От нас малко, от бога повече.

По-младият селянин. Да не им ядем хака. Мъжки караха хората. — Камък на камък не бяха оставили кърджалиите: заловиха се, разчистиха, отново туриха темел, издигнаха я — като я покрият сега — беше.

По-старият селянин. Цяло село — не си добрахме мисирят — да им помагаме. Черква — за четирисет дена как се изкарва!

По-младият селянин. За четирисет. Страх ги е да дадат повече.

По-старият селянин. Да нямаме ний таквози място, дето да се видим сбрани. Знаят те, агарянците.

Дядо Милко *(като ги посреща и спира на полянката)*. На зидарите ли дар, Димо? Добра среща. Елате и вий, елате — всички днес хубаво им се отсрамиха.

По-старият селянин. Туй викам и аз. Ний поокъсняхме — момите ще земат вече да се сбират на чучура — ама...

Дядо Милко.Не вреди. И от първ драго, и от сетен. Аз моя къща сякаш градя — не мога да се откъсна. Десет пъти става се повръщам.

По-старият селянин. Да не споходим дарите, не ми даде сърце. Баджанака зе малко платно, аз малко аба — бари за по един ръкав.

Дядо Милко. Тъй. — Ами туй за уста Стойка ли? *(Показва на шишето с ракия.)*

По-младият селянин. Врекъл съм му го. Други дар не рачи. Майстора си иска своето.

Дядо Милко. Кой що може и всекиму каквото се пада. Тъй и село върви, тъй и черква се гради. — Ей и клепалото докараха.

По-младият селянин. Докараха? — Защо не го чукнахте, дядо Милко, да му чуйме гласа бари!

По-старият селянин. Тамам! Турците туй чакат.

Дядо Милко. Да го видите само. Елате. Да го умирим, гласа му по

Глогинкова могила ще се чуй. Какво! — До Добри дял стига. Всички християнски сърца ще събуди!

По-старият селянин. Първом да изкараме черквата — нататък е лесна. Инак отива пак на вятър всичко.

Дядо Милко. То я изкарахме. Като дигне чук майстор Брайно — чукът пее, камъка отдолу му отпява. Жива песен, в сърце ти вяра да насади.

По-старият селянин. Да се свърши, да си отдъхнем веднъж.

Дядо Милко. И с тази песен утре ще се дигне кръста отгоре. — Днес донесе у дома ковача един кръст — пет пари не рачи за него. За вяра, казва. Граматика пък го запопили вече, ама останал да направи един препис на Царственика — и той за в черква. На престола редом с евангелието и Царственика ще туриме. Едното да укрепява във вяра, другото в род — род и вяра да закрепим.

По-старият селянин *(замислено поклаща глава)*. На какво сме се обърнали! Децата ни ще си забравят и рода, и вярата. Петровата дъщеря — току-тъй ли се потурчи!

По-младият селянин. Бай, българи сме! Турци ни трепят, кърджалии ни палят — теглим и от чужди, и от свои, ама и вярата ни, и родът ни са по-хубави! Де нашите жени — срещнат мъж, не искат да знаят. Онези кадъни се свиват в харема, в кафез.

По-старият селянин. Ама нали наши сепотурчат, нали ний се трепем помежду си… Изгубихме си вярата, ще си изгубим и рода.

Дядо Милко. Ела, Димо. Да видиш. Като дигнем черквата, децата си като изправим пред олтаря — вярата си ще сетят, ще видят родът си — ще се научат да мрат за тях. Откакто расте черквата, и сърцето ми порасна… Аз пак се повърнах и с вас.

И тримата тръгват към черквата. След малко стигат до зидарите и Драган се изстъпва горе на скелята с дара.

Драган *(обърнат към село, развява дара и нарежда едва чуто)*. Хее, и дядо Димо донесе дар. Здраве му от бога…

Още преди старейшина да тръгне със селяните към черква, откъм село, стъкната с китка на чело, се показва Рада, дигнала бели менци на кобилица, иде на чучура. Тя се доближава до коритото, мълчаливо снема кобилица и подлага менцитеси да се пълнят. Налива си едина, туря другия и все продължава да надзърта към черквата мълчаливо. Когато селяните отминават с дяда Милка, откъм черквата се показва Дончо — млад, плещест момък, препасан с хубава зидарска престилка, носи котел за вода.

Дончо *(като се изправя на чучура пред Рада)*. Много си подранила, Радо.

Рада. Какво ти е теб — подранила съм…

Дончо. Не видиш. Менци ти прелели, не ги отместяш бари.

Рада *(отместя си менците и после един след друг ги излива в*

коритото). За ред ли бързаш? На. Пълни си котела, само не ми боли главата.

Дончо. Защо си ги пълнила, защо ги изливаш! — Христа ще чакаш.

Рада Христа. Я си напълни котела, че се върни да му кажеш да дойде.

Дончо *(вперил очи с недоумение в нея)*. Да му кажа да дойде... Че аз ли ще ви нося заръките?

Рада Какво ще ти стане да ми сториш едно добро. Или като си на Донча Арнаутина унука, ще ти падне честта?

Дончо. Приказват ти човешки, ти се подбиваш!

Рада Тъй зер, ами че как!

Дончо. Тряба някой като Сирака. Като кривне глава, да не му дири.

Рада Ти можеш ли кривна? Веднъж, тъй, да те видя само.

Дончо. Лесно се кривва. Когато на нищо не държиш, сам изправен като топола.

Рада Е, изправи се и ти топола — да те види и да те познае всеки!

Дончо. Топола сянка не прави. Радо. Ти ме знаеш от какъв корен аз съм издънка и — как съм отхранен.

Рада Бре, тебе. Теб самия искам веднъжда видя! Какво правил дядо ти, той го сторил и си отишъл вече!

Дончо. Дяда ми го знае и почита цяло село. Неговото име ний да не почерним, стига ни.

Рада Като ви стига — преживяйте само честта и името на дяда си и ти, и вашите из къщи!

Дончо. Ти у дома щеше да бъдеш като у вас. Не ти харесваме — иди пък у Сирака, хайде...

Рада Мен ми е дотук дошло удома. Няма все в тази махала да стоя. Омръзна ми! Като бяхме малки, не помниш ли: оставях овчарите от нашата махала, с подолци си изкарвах овцете.

Дончо. Помня. И тогаз, както и сега. Искаше, дето казват старите: да оставиш питомното, дивото да гониш.

Рада *(дига рамена)*. Защо ти викам, търси си някоя питомна, като тебе. Да се радва на името и родът ти.

Дончо. Че тебе ще те зачерни ли моя род?

Рада Мене дивото ми тегли сърце. На питомно съм сита! Когато на Игнажден се оберем, като сегне някоя в съда да извади моя пръстен и запеят момите, аз затворя очи да видя какъв момък ще ми излезе на късмет — жив да го видя.

Дончо. Ти аслъ все със затворени очи си дириш късметя. Той пред пряга ти — ти си затваряш очите.

Рада Какви момци ми са се мяркали!

Дончо. Амй аз някога не съм ли ти се мярвал?

Рада Ти? Ха... Че откогато съм се родила, откогато се човек помня, все тебе гледам през плета. За тебе ли ще зема и по Игнажден да

бълнувам.

Дончо *(дига рамена)*. Сирака е по-преден от мен... За него пък бълнувай. От пладня ела тук на чучура да го причакваш.

Рада *(с насмешка)*. Ами тебе ли да дойда да причаквам, бре! Че тебе виждам, когато излязваш и когато влязваш. Знам какво мислиш — какво ще ми кажеш, знам. И на чучура ли да те причаквам. За какво ми си?

Дончо *(въздиша)*. Откогато ти се завъртя ума подир Сирака, не ти трябвам вече. Пък мене ти още по легна на сърце оттогази, Радо.

Рада *(дига рамена)*. Да не са се свършили момите по света за тебе?

Дончо *(вперя очи в нея)*. Нямаш ли вяра, или сърце ти камък е станало! Защо приказваш тъй?

Рада Какво пак?... Не мога да слушам да ми хленчат!

Дончо. Глас да имах, заплакал бих дори, да чуеш какво ми е наболяло на сърце.

Рада Ще ти прилича тогава, да видиш. Я, остави ти тези, стъпи си на краката. Сега тъкмо захващат седенки, на десет моми бари да завъртиш ума! Да тръгнат с магии и чемери да те гонят!

Дончо. Не мога аз моми да въртя. Не съм като Сирака. Където погледна — всички ще ме видят; река ли приказка, знаят — с гвоздей е закована.

Рада Тогази стига си се усуквал около мене, да ставаш за смях на хората.

Дончо. Защо за смях? Смешно ли е, че подир тебе ми тегли сърцето? Че все тебе гледам да видя — тебе да срещна и китка от твойто чело искам? *(Изпада в умиление и после нерешително посяга да вземе китката и.)* Дай ми китката си, Радо! Веднъж и на мене я дай. Пред моите очи е цъфтяла — ще я зема...

Рада *(равнодушно, без да се противи)*. Като я земеш! — Малко чупеше едно време плета за кокичето ми, като не цъфтеше твойто у вас, в мъртвината. Завистлив беше и тогази — и сега пак арнаутска завист те яде.

Дончо. Тебе ти се досвидя, дето ми я даде.

Рада Аз китка досега никому не съм дала. Който иска, не пита. Той ще налита, аз ще се браня. Ако ме надвий, нека я земе.

Дончо. От мене защо не се брани?

Рада *(с присмех)*. А-ах, да махна два пъти, и ще се разтрепереш за името на дяда си.

Дончо *(обидено)*. Тъй ли?

Рада Пък и на тебе ли ще зема да се преструвам... Да се закачаме. Чунким не се знаем и двама.

Дончо *(като и хвърля китката)*. Не ми тряба. На ти я!

Рада Само да ми ягмисаш цветете.

Дончо. Не съм то ягмисал.

Рада Аз имах кому да го дам.

Дончо. Пак му го дай!

Рада От земята, хвърлена китка ще му дам.

Дончо. Ами все от чело ли за него?

Рада Защо? Или той като е сирак…

Дончо Сирак съм аз. Ти и майстор Брайно му дадохте преднина на цяло село на главата да се качи. Той не е сирак!

Рада На когото е дадено да излезе напред, той и без людска помощ…

Дончо. Дадено! От кого? Какво е той по-преден от мене?

Рада По-преден, че те задгърби.

Дончо. То още не се е минало. Чакай. Ще видим. Аз днес на градежа му наведох носа — да се дига пред мене — няма да го оставя!

Докато Рада и Дончо се разправят, откъм черква се приближава Христо и без да го видят те, той се изправя помежду им. Христо е Дончова пора момък, но по-пъргав от него, препасан с кожена зидарска престилка, поопръскан с вар — иде тъй, както си е работил.

Христо. Ти какво правиш тука?

Дончо. То не е твоя работа.

Христо. Ти и тука ли мислиш ще се намери някой като уста Драгана да ти земе страна?

Дончо. Страна съм си аз.

Христо. Каква е тази китка?

Дончо. Теб като не ти мина на градежа, тука ли дойде да си изкарваш?

Христо. На градежа ний пак ще се разправяме. Какво е туй цвете, те питам?

Дончо. Нямам сега време за разправии и тука.

Христо. Като нямаш — защо си се спрял да и крадеш китката?

Дончо. Спрях се. Ай тъй. И на теб сметка ли ще давам?

Христо. Че кой си ти?

Дончо. Аз не сбирам като Коняра дружина, мома да крам. С Биляркиния син не съм ходил по седенки и черкова на своя глава не смятам да дигам.

Христо. А-а, ти само което ти е на пай, него пазиш. Черква под земята правиш — да има де да се кьташ ти — и другите като тебе.

Дончо. Ще се кьтаме. Теб ще гледаме?

Христо. Затуй си сбрал дружина! Черква да градиш и момите да вардиш!

Дончо. Няма да ви оставим като кърджалии да връхлитате върху махалата, момичетата да отвличате.

Христо. Пъй да се не види макар! Дигни тогази едно кале, че се затворете в него да ги браните.

Дончо. И кале, когато потряба…

Христо. Ама черквата ще остане отвън. Да бяхте държали на мойта — да дигнем черквата на сборището, — щеше да падне тъкмо сред калето.

Дончо. На хубаво място си е тя, черквата.

Рада. Ама отде-накъде вий ще ни пазите от подолци. Мене ще пазите?…

Дончо. И тебе, и всички. Като нямате ум да се вардите сами, ний ще ви вардим.

Рада. Таквизи вардачи аз има де да ги гудя.

Христо. На гръстето.

Рада. Гаргите да плашат!

Дончо. Или вий тях, или те вас!

Христо. Какво? Я, кажи още веднъж. — Къде ще ме гудите?

Дончо. Където ти е мястото, До Билярките.

Христо. Мен — ти ще ме гудиш!

Дончо *(клати утвърдително глава)*. И билюка на Коняра биля ще те проводя да стигнеш!

Христо *(стисва юмруци, погледва го и подигравателно се усмихва)*. Хъм…

Дончо. На тях черква дигай! Всеки от тях на своя глава кара. Тъкмо за тебе е там. Нямаш ти работа у хаджи Славови да се вреш.

Рада. Ама аз да не съм ви останала от някого стока, помежду си да ме делите. Какво се репчите и двама?

Христо *(дръпва Рада)*. Ти стой. Не се меси. Той от тази сутрин си е повлякъл пояса…

Дончо *(дига си котела и тръгва да си ходи)*. Не ми е сега до разправии. То ще му доде времето.

Христо *(като му препречва пътя)*. Къде ще вървиш? Чакай де!

Дончо. Я се бягай от пътя ми!

Христо. Там на градежа как ти е до разправии, пък оттука…

Дончо. Бягай от пътя ми, ти казвам!

Христо *(хваща го за скутовете и го разтърсва)*. Да си туриш ти обица на ухото: да знаеш, че си поплювко!

Дончо *(оставя по-скоро котела, отдръпва се и измъква скрит отзад в пояса си нож)*. Ще ти дам сега един поплювко, да ме помниш!

Христо *(дръпва кобилицата от Радините ръце и изведнъж се хвърля срещу Донча)*. Една кобилица в главата, стига ти!

Дончо *(неволно се стъписва крачка)*. Посмей само, пристъпи!.

Христо. Като пиле ще заперпелиш!

Рада *(писва и се хвърля към Христа)*. Христо! Чакай! Какво правите!

Сепнати от Радиния вик, се извръщат старейшина, двамата селяни и зидарите откъм черква.

Дядо Милко. Хе, чакайте! Какво пак!

Христо *(спрян от врявата наоколо, отпуща кобилицата)*. Щях да ти

кажа!...

Дончо. Да се свърши черквата... Ще се разправим.

Старейшина, селяните и след тях майстора и някои от зидарите оставят работата и всички се стичат на поляната.

Дядо Милко. Едина извадил нож, другия кобилица — туй пък какво е? На какво мяза? Все ний ли ще си ядем главите помежду си?

Майстор Брайно *(личен мъж, едва наближава петдесет години. Като пристъпва бавно към чучура)*. Дотам ли я докарахте?

Дядо Милко. Какво делите? Няма ли за вас работа — оставили сте градежа, да се трепете. Не знайте. Ей четирисетте дена минават, изина се свърши — други ден като дойде субаша, неизкарана черквата — ще ни накара да я съборим!

Иван *(по-млад зидар, но с лична здравина и умна приказка зел преднина пред другите. Пристъпва към Донча)*. От отзарана цял ден се делякате — отделихте се и тука...

Дончо *(посяга да се оправдава)*. Че аз си тръгвах. Аз нищо не му думах...

Драган *(най-старият зидар, побелял човек, с уверена приказка. Доближава се малко гневен към Рада)*. Все за хаджи Славовата, все за таятават всички крамоли тука! Не остави тя момък на мира в селото!

Рада *(дига рамена, малко смутена пред множеството)*. Че какво аз...

Дядо Милко *(в същото време с няколко зидари, струпани около Донча)*. Тебе, Дончо, не те ли е срам?

Драган *(който с други няколко зидари, струпани около Рада, гледа я в очите и клати сърдито глава)*. Какво ли — какво!

Дядо Милко *(продължава, към Дончо)*. Кое име носиш? Дядо ти ни е довел тука от полето, закътал ни е родът — сега искаме неговото дело да закрепим с черква, ти си дошъл да се биеш!

Драган *(също продължава, обърнат към Рада)*. Таквизи като тебе, дето са само за свади — едно време им мятаха черната качулка на главата, че — в манастиря.

Стойко *(зидар, хванал вече да побелява, все припрян без шише ракия в пояс не ходи)*. В манастиря! Там им е мястото!

Драган. Няма тука цял род да си остави черк вата за твоите черни очи!

Герги *(хванал вече да побелява зидар, като дърпа Драгана)*. Остави я, уста Драгане. За тази! За черните и очи! Да не бяха се яли за нея, от отзарана да сме покрили и забравили.

Драган *(към Рада)*. Какво ме гледаш!

Христо *(като се изпречва между Драгана и Гергя и Рада)*. Чакайте! Вий какво имате с нея. Ако ще се разправяте, с мене се разправяйте! Мен не ме е страх от разправии. Не съм болярски син — да ми падне честта! Какво връхлитате връх нея!

Драган. Тъй? Аз зная, че ти за разправии пей даваш… За тях от отзарана десет пъти си пресичаме работата.

Христо. Да не сте я пресичали! Кой ви е карал?

Драган. Да останем на твойта — и вяра, и черква ний ще зарежим.

Христо. Все с вашата вяра и тази черква!

Драган. Защо? — Защото той щял да земе богата мома и за нея — нова черква.

Михо *(средня пора зидар, малко муден, с черна жалейка на калпак. Към Христа)*. Туй-то! Нашата вяра и черква — че тя не е ли твоя?

Христо. Не ми трябате ни вий, ни черквата ви. Една дупка изровихте там — проглушихте с нея света.

Драган *(извръща се по-скоро към майстор Браина)*. Ела сега, майсторе. Като му даваше все мегдан, ела да го чуеш. Защото не сме му уйдисали на ума, черква за него и за хаджи Славовата да дигнем, не рачи нищо да чуй!

Христо *(не иска да знай)*. Като доде! — Ха, да чуе! Ще ме уплатите!

Майстор Брайно *(стъписан настрана, към Драгана)*. Какво е то? Без мене там не може ли?

Драган. Как тъй без тебе? Ти защо си тук? — Нали с дяда Милка юздите на всички да стягате. Или ще ги оставиш с краката нагоре да тръгнат? Какво повече — додохме да ги разтърваме да се не претрепят!

Дядо Милко. Кому да стягам юздите, уста Драгане? Какво ме месиш и мене?

Драган. Не ги ли видите? Зидари — тъй ли бяхме ний пред по-старите, пред майстора?

Дядо Милко. Командарете се сами помежду си и се слушайте. На вашия сговор ний чакаме.

Майстор Брайно. Зидар не е добитък с юзда да го водя. Хайде — стига и с твоите!

Драган. Ей я командата! Чухте ли я!

Майстор Брайно. Аз тъй зная. И не рача на всяко гърне похлупак да ставам.

Драган. Затуй имаме сговор и работа ще свършим!

Христо. Ти пък какво току се запъваш?

Драган. Нищо.

Христо. Тогази — върви си, не ми боли главата.

Драган. Аз посем сега на вас ви го не вържа. Да ви тегли греха, който ви е оставил да изкривите врат, насреща ви да се не стои.

Христо. Чухме. Само ний! Пък ти, като се делякаш с майстора и мърмориш.

Драган. Защо се делякаме с майстора? Като вас! Защото не можем да разделим една мома ли?

Христо. Защото не ти върви по водата. За моми като захванат да се

делякат и такива като тебе...

Георги. Дано и ний някога да сме били млади...

Дядо Милко *(ги пресича)*. Стига сега! Стари, не отивайте по ума на младите. Вървете да довършите каквото сме захванали.

Герги *(дърпа Драгана)*. Остави ги, уста Драгане. Остави — нали видиш.

Драган *(със сдържан гняв)*. Ще ги оставя! Ама помнете ми приказката. Дядо Милко, и ти я помни. Само тука темел черква няма да хване.

Христо *(като махва нехайно)*. А-ах, тя твойта приказка!...

Драган. Нали са тези ежби между нас, зидарите, нали е тази хаджи Славовата в селото... По-напред кърджалиите я събориха — в други ден субаша ще доде и ще ни накара сами да я съборим!

Стойко. Сами я градиме, сами ще я съборим.

Майстор Брайно. Ушите ми слин хванаха от тези прокоби. Ще градим ли, ще събаряме ли: там ще видим. Хайде сега!

Зидарите тръгват след майстора.

Драган. Ще видиш!

Майстор Брайно *(натъртено)*. Дигайте чуковете и всеки на работата си.

Драган. Аз ще си отида на работата.

Христо *(след Драгана)*. Много ти здраве. Ако я събориш, по-хубава ще ти дигна!

Дончо *(като се извръща и го смярва с очи)*. Ще дигнеш!

Дядо Милко *(спира се при Христа)*. Стига и ти като рак на бързей си се запъвал. Гръмна ми главата все твойте да разправям. Пълни си котела — за варта там трябва вода! *(Към Рада.)* Пък тебе — тия дни да те не виждам из село! Чуваш ли? Сета не ни е до сватби, ни до сватовства. Да си изкараме черквата.

Дядо Милко и селяните завиват към село.

По-старият селянин. *(на тръгване, поклатвайки глава)*. Млади, млади — и не мислят биля!...

Христо и Рада остават сами на чучура. След малко мълчание.

Рада Защо беше сега тази врява?

Христо. Защо!

Рада Остави го да си върви. Какво ще се залавяш с него...

Христо. Пред очите ми, да тиземе китката — да го оставя!

Рада Ами, да не бях го оставила, щеше да я земе!

Христо. А-а, тъй ли? Кога си му дала сама — кажи ми!

Рада Хвана се сега за приказка, дръж!

Христо. Кажи ми. Ами — да зная. Без малко щях да ти претрепя изгорника.

Рада Изгорник!

Христо. Какво не му харесваш?

Рада Харесвам го! Как не…

Христо. Тъкмо прилика. Къщите ви една до друга — знайте се от малки. По двор да ходи да те гледа, в къщи да стои да те слуша. Надвечер пък ела го причакай на чучура, сама да му затъкнеш китка на ухото. Любов тъй, на — наготово.

Рада Ти като не се дочакваш…

Христо. Защо съм аз!

Рада Каква китка ще остане за теб.

Христо. За мен какво е останало, че и китка!

Рада Напълни си котела, иди се заплесни там — черквата със свод ли да е, без свод ли — пък ела по късна вечеря: може и за тебе да артиса някоя.

Христо. Е тъй. Аз не мога да се меря с вас. За мене каквото артиса.

Рада Хайде като празна воденица — карай сега!

Христо. Мойта воденица все артисалото е мелила, аз съм научен.

Рада *(досадно)*. То с тебе да рече човек да се наддумва.

Христо. Аз не мога като оногозда направя кротко-милно лице да слушам.

Рада Е, стига де, стига!

Христо. Аз никого не съм слушал. Сирак! Майка не ме е гълчала, баща врата не ми е подвил.

Рада Мърмори пък!

Христо. Как рече Дончо — в Биляркината махала съм порасъл и биля — от торбите на Билярката през коминя съм влязвал да крам! Туй съм аз. Виж ме! Харесвам ли ти? Като не ти харесвам, гледай си арнаутина — да ти е честит! Той ще ти изрови една дупка там, да се венчейте.

Рада *(изведнъж, като понижава глас, мъчително)*. Христо, сега ли ще се опознаваме с тебе. Защо приказваш тъй?

Христо. Хубаво да ме познаеш. Затуй!

Рада Ний сме рекли веднъж нашата приказка. Няма ката ден, като се срещнем, да захващаме отново.

Христо. Колко ми чини твойта приказка, кога китката ти зема други!

Рада *(кърши пръсти)*. Аз какво съм крива?

Христо. Ами аз крив ли съм, та ме остави без китка?

Рада *(безпомощно се озърта, въздиша, докато най-подир се просълзява и заплаква)*. Какво да сторя? Нима съм го викала? Не ти ли носех китка — какво да ти приказвам… Като не ми вярваш, какво да ти приказвам?

Христо *(щом вижда сълзите, омеква, приближавасе при нея и почва да ягали)*. Чакай. Немой, Радо. Само срещу сълзи не мога аз!

Рада *(все още не може да си задържи сълзите)*. Душа ти е и свят да ме разплачеш. Тогази ще ме галиш.

Христо. Изкарай насреща ми цяло село, ако щеш. Бийте ме, трепете ме — с всичко излязвам наглава. Ама сълзи по твоите очи да не видя. Като се разплачеш…

Рада Ти не идеш. Той ме връхлетя тук — намери сгода да ми отваря сърцето си. Тряба ми неговото сърце! Ама като не зема от дума.

Христо *(мило)*. Нека — нека се усуква край тебе, Радо — остави го!

Рада *(успокоена)*. Тъй. На тебе ти кеф стана…

Христо. Как няма да ми е кеф! Завъртях му една, да ме помни, докато е жив!

Рада Какво има той с тебе? Аз сама му казах.

Христо. Какво ли? Галил те, гледал те от малък. Ти хаджи Славова щерка, той от Арнаудовото коляно — дето не може да бъде повече! Пък и къщите ви сред село, една до друга.

Рада Е, че?

Христо. Смятал си — ти си една на майка, нямате мъж в къщи: ще се настани.

Рада *(кима усмихната)*. Хъм!

Христо. Затуй още отсега е направил приказката си тежка — черква ли се гради, обща работа ли се захваща, той все с най-старите държи. Тежък човек!

Рада Таквизи са те момците от нашата махала.

Христо. Тежки! Като него.

Рада Аз защо тръгнах с тебе. Додеяха ми! Каквото приказваме ний, приказваме го—ти за тебе, аз за мене. Пък тям дай им за дедите си и за бабите си да разправят.

Христо. Че от тях — откъсвал ли се е някой от полите на баба си, да види нещо, да разправя! — Ей го, гледай го как се усуква наоколо, хленчи, като да не е мъж! Пък мен ме гледа като мечка и събрал цяла дружина да ме плаши. *(Самодоволно засмян.)* Ой, невидяло се макар! Като не ми даде една подолка да и напия менците по-миналата година, бях се зарекъл никога с мома да не захващам. — С тебе струвало да се завъртя, само него от кожата да изкарам.

Рада Ти белким за друго. Аслъ!

Христо. Смея се аз. — Не ме слушай.

Рада Само ти е силата си да покажеш.

Христо. Таквози ми е сърцето, Радо! — Като ще се женя и аз като всички, не ми хваща място.

Рада *(дига с недоумение рамена)*. Какво искаш. Ти за всички няма да се жениш!

Христо. Искам мало и голямо да трепере за тебе, да ги накарам с кале да те обградят да те пазят… Дето в приказки се разправя как царската дъщеря са вардили — тъй да те вардят и тебе. Аз ще мина с мойте по-долци през огън и вода и пак на други няма да те оставя!

Рада Аз пък вече само едно гледам — да се сбереме веднъж с тебе,

Христо! Другите каквото щат…

Христо. Да се сбереме, ама цял свят да обърнем. Всеки да ни познае!

Рада Сита ми е душата на крамоли и разправии…

Христо. Ти няма да се разправяш. Аз ще стоя насреща за тебе.

Рада Да ни прочете попа, да се свърши…

Христо. Чакай. Малко остана.

Рада Изкарахте ли черквата?

Христо. Изкарахме я. Иконите заръчали в Трявна. Дядо Милко един полюлей с билюри от Влашко ще докара.

Рада Хайде. Че начаках се вече с тази черква…

Христо. В друга черква исках аз да се венчейме, Радо. Не в таквази. Ех, не ме чуха! — Хем още като се върнахме — подир кърджалиите, — им виках: тази, с изин която градихме, я събориха вече, дигайте сега чуковете на своя глава!

Рада Нямат те твойто сърце, Христо!

Христо. Там сред село щяхме да я дигнем и свод отгоре и като корона щях да сложа!

Рада Те гледат една дупка — колкотода имат къде да се сврат.

Христо. Всички щях да сбера и пак всеки, като се изправи в нея, да сети самичък сърце си на място!… В таквази черква исках да вляза с тебе аз, да завъртят полюлея над главите ни — сватба да изкараме за помен на цяло село!

Рада Пак ще изкараме.

Христо *(махва нехайно с ръка)*. Не би. Прекърщиха ми волята. Сега цял ден се делякаме само!…

Рада Изкарайте я вие веднъж, Христо. Пак нас в тази черква първи ще венчеят.

Христо. Днес-утре, малко остана вече. — Остави я ти нея, Радо! — Да видиш каква пендара съм поръчал на Граматика да купи за тебе. Тези дни го запопят, ще се върне и ще я донесе. Кога я окачиш на шия, като слънце ще светне. Две слънца ще ме греят — да разпръснат този прах, дето са дигнали пред очите ми майстори и зидари!

Рада Чакай — момите заприиждаха.

По пътя край върбалака се показват две моми, дигнали кобилици, идат за вода.

Христо бързо отместя котела си и Рада подлага своите да ги пълни.

Христо *(към момите)*. Много окъсняхте тази вечер на чучура, момичета. Какво тъй?

Първа мома *(като снема кобилица от рамо)*. Кой ни причаква да бързаме. Добър вечер.

Христо. Момците чакаха-чакаха, отидоха си.

Рада Като коне на празна ясла няма да дремят.

Първа мома. Тежко им!

Втора мома. Аз тебе чаках, Радо. Снощи ми се врече да минеш край дома и аз…

Първа мома. Туй и е ней наум, на Рада, какво ти се врекла снощи.

Рада Мене ми е щукнало из ума.

Първа мома. Христо я причаква, тебе ще тръгне да дири.

Рада И-и, какви сте! Щукна ми из ума, ви казвам.

Христо. Щукна не щукна, думата си е дума.

Рада Ех, като е дума, няма да я завия на пръст!

По пътя се задават две моми, нарамили също кобилици, идат към чучура. В същото време и един момък се доближава откъм зидарите, засвирил с уста издалеч скоклива песен.

Трета мома. Добър вечер. Какво сте останали тъй сами? Де ви са момците?

Първа мома. Като не ни зачита никой, ний рекохме, вий дано някого доведете.

Четвърта мома. Пред вас двамина се трепят за една. Нас и коритан не ни рачи.

Рада Дано доде сляпата неделя и към вас да завърнат.

Христо. Не се косете, момичета. Ей го, не ви ли харесва, иде!

Първи момък *(волен нехайник, като се приближава до чучура, и пресича разговорите им)*. Добър вечер, малки моми! Какво сте се разтъжили? Момците ли ви няма?

Трета мома. Ами ти досега къде зяпаш? Ана от кое време те е зачакала.

Първа мома. Тъй-тъй. На нея се изгледаха очите — пак Ана.

Първи момък. Минахме със свата край майсторите, пък се отбих да дигна някоя греда. Свата отиде до бостаня, аз рекох да не стоя празен, да им помогна.

Христо *(пресича го и го смерва с очи)*. Ти пак със свата си ли тръгна?

Първи момък. Христо, аз за приказката си стоя насреща. Кога дигнем пушките да тръгнем подире ти, аз съм му казал: пусия срещу него ще зема.

Христо. Аз мойта с дружината на Арнаутина не ще да се меси.

Първи момък. Ама ний не се месим. Ти гледай — да се изкара веднъж само черквата!

Първа мома. Мари Радо, що беше и туй чудо! Село раздели, настърви момците помежду им — сега и на две черкви зидарите подзели да се делят за тебе?

Първи момък. А-а, една черква тук ще си бъде? Другите ни делби настрана. Нея няма да бутаме. — Да бяха послушали Христа, да дигнат един свод — по-хубава ставаше. Ама пак ще се дигне една черква: стягайте се, булки, да ви венчаваме!

Трета мома. То се знай — вий със свата си първи под венчило ще отидете.

Първи момък *(клатейки утвърдително глава)*. У-у! Ще отида. Не съм турчин я?! Всички ще отидем.

Христо *(като го тупва по рамото)*. Дръж се! Една мома ли ще оставищ да дигне глава над тебе.

Първи момък *(задушевно)*. Остави ги бе, Христо. То на нашите моми само да се присмиват е дадено. Белки друго! Земни една такваз, ако искаш да ти наложи калпака.

Край върбалака, по пътя се показват двама момци; единът дяла с ножче.

Втори момък *(като се приближава до чучура и продължава да дяла)*. Какво я разправяте бе? Хем сякаш на едро я карате.

Христо. Подолци били очукани! И не рачат ни вече. Къде ще се дяваме, не знам.

Рада Че защо ни сте?

Четвърта мома. Ами! — Малко ли са за вас подолки. Дошли сте тука само момците ни да дразните. Ей ги и те, като са се зарекли — никои не пристъпва насам.

Рада. Я, хайде — мръкна! Тези приказки до утре не се свършват.

Втори момък. Почакай де, Радо. Къде бързаш? Ако ти си дала на Христа китка, всички не са се видели още! *(Като изглежда момите.)* Или ви е срам да стоите с пълни котли? — И за него си има колай: излейте ги, че наново!

Втора мома *(разсмяно)*. Брей! Ума ни ще изпитва!

Иван *(се провиква далеч откъм черква)*. Ей, Христо ти се забави! Ами вода?

Христо *(като дига котела и бързо завива зад чучура към черква)*. Ей ме ида! *(Към момците.)* Пък вий дръжте се, момчета! Защо сме подолци — тук един горняник да не оставите!

Трета мома. Тези заръки все за тебе ли са, Радо?

Втори момък. Чувате ли! — Не могат вашите с нас излезе на глава.

Рада Ами!

Зад чучура се показва четвърти момък — окалян, опръскан, носи в ръка алабаш.

Втори момък. Е, какво стана бе, свате?

Трети момък. У, какво се оцапал. Сякаш в локва се търкалял!

Всички го гледат и се смеят.

Четвърта мома. Я! Тъй ли се иде при моми на извора бре, куме!

Втора мома. Яли, Дена! Тя няма да те хареса, няма да ти даде китката си.

Четвърти момък *(като се приближава до чучура и си мие ръцете)*. Ако ще бе. Чева съм го искал!

Първи момък. Хем и пояса ти беше нов. Т-ю-ю, какво си го нацапал!

Четвърти момък. Нали отидох на бостаня, пусто — рекох да

извадя един алабаш. Нямах нож, нагънах с ръце, че като се превърнах — чак долу във вадата!

Трети момък. Ех-ех! Туй са те Дончовата дружина, подолци дето ще плашат!

Четвърти момък. Кой, ний ли! Хъм, опитайте се!

Втори момък. И моми ще варди…

Четвърти момък. Ний сме рекли: тази зима — подолец на наши седенки няма да пуснем!

Откъм село се показва с кобилица на рамо пета мома, иде сама.

Първа мома *(отдалеч още към петата)*. Що идеш сега мари?

Пета мома. Ами… Като ме е страх сама. Тати се върна напред — кърджалии запалили Харлаковци!

Трети момък *(поджегнат)*. Харлаковци ли, каза?

Всички се споглеждат слисани.

Рада *(плахо)*. Те ще додат и тук!

Втора мома. Дошли вече до Харлаковци…

Първи момък. Пак черквата отиде!

Пета мома. Тати тръгна за пазаря, срещнал го един чобанин от Харлаковци, казал му да се връща. Без малко щял да си остави биволите насред пътя.

Трета мома. Поразил ги господ! Още на Цвятасвякова Михова не сме сторили четирисет.

Четвърта мома. Я тръгвайте, а то. — Слънцето залезе. Мен ме е страх.

Всички моми нарамват кобилици и една след друга тръгват къмсело.

Пета мома. Почакайте ме малко да си налея мари. Как ще си отида сама!

Първа мома *(като я повъзчаква)*. Ха по-скоро де!

Остават момците, малко замислени.

Трети момък. Пак бюлюците на Еменаа. Дето все наши ги водят. Плячкосали са всичко надолу, сега се повръщат през Балкана в Румъня да зимуват.

Първи момък. Пък един път нали дохождаха! Цялото село обраха, отвлякоха най-хубавата мома. Какво още?

Трети момък. Вади им черквата очите и мъст искат да си вадят. Нашите са главатари на всички бюлюци на Еменаа!

Втори момък. Пишман Кишиша, дето харлаковчени оназ година с колове го изпъдиха от къщата на вдовицата — сега, плюл си на името, тръгнал с кърджалиите да си изкара яда на селото.

Трети момък. Пишман Кишиша от Харлаковци, от Добри дял Иван Убий-булката: всичко вън света тръгнало подир Еменаа да трепе и плени…

Четвърти момък. Майке; от цяло пригоре всеки, който е изгубил род и вяра — кривнал врат с тях!

Втори момък. Нали дядо Градньо, дето не можа да избяга, разправяше: всякакви били в бюлюка. Турци и българи! Пишман Кишиша му викал: много хубави моми има по нас — на връщане пак ще се отбият на гости.

Трети момък. Тези неканени гости няма да видят как ще си отидат този път!

Първи момък. Ами! На едни като Пишман Кишиша и Убийбулката да не можем да излезем насреща!

Четвърти момък *(като ги пресича)*. Я, чакайте! Какво е пак?

Зад върбалака се зачуват гласовете на изплашените моми, които след малко сеповръщат с кобилиците си пак на чучура.

Първа мома. Мари изплисках си котлите!

Втора мома. Чакай, ще ме бутнете!

Четвърта мома. Ох, божичко — обърна ми се сърцето!

Четвърти момък *(отдалеч още)*. Какво е мари? Защо се връщате?

Рада Турци идат!

Втора мома. Сеймени!

Първа мома. Субашата със сеймени!

Четвърта мома. Тъкмо възвивахме нагоре — и те на конете... Щях да си оставя котлите от страх!

Първи момък. Като вълци. От една страна кърджалии, от друга — турци. Ха сега! С кои по-напред!

Трети момък. Оттука, момичета. Не се плашете. Възвийте зад черквата, нагоре по баиря.

Пета мома. Мене ме е страх да си ида!

Втори момък. Че има още три дена — този какво е подранил тъй?

Четвърти момък. А бе дошъл само момите да плаши из село.

Трета мома. Ний не смейме сами!

Четвърти момък. Хайде, и ний идем след вас. Отсам!

Момите завиват из друг път край черквата Момците остават.

Трети момък. Чакайте. По-напред при зидарите. — Ще му кажем на субаша — за четирсет дена искат да изкараме черквата, добре — за четирсет! Да отбият кърджалиите. Нали са царски хора, ний сме рая!

Втори момък. Той самичък ги е проводил, урукът! Да ни притиснат едни отсам — други оттатък, да не можем да кръкнем! Субаши и онбаша са ортаци на Еменаа, всички с него грабежа делят!

Четвърти момък. Ще му кажем, ами — ба, ще го гледаме! Защо е помъкнал подире си цял бюлюк сеймени?

Трети момък. Немой ли да ги спре той, ний не сме с вързани ръце! Тука дядо Дончо Арнаудов по цели години не ги е оставял да съберат даването.

Втори момък. И ний вече няма да ги дирим! Туй царство ли е, какво е!

Четвърти момък. Ако е умрял дядо Дончо, внукът му е жив — и

него Дончо викат, и кавала му с теляните куршуми си е още у Дончови. С него той от Глогинкова могила на Голо бърдо куршум на нож е разсичал!

Първи момък *(като протяга ръка към четвъртия)*. Тъй, свате. Дай си ръката! Досега все за моми сегонехме, сега и Дончовата, и Христовата дружина наедно тях ще браним!

Трети момък. Хайде при зидарите!

Втори момък. Хайде — ще браним!

Четвърти момък. И черквата! Хайде!

Всички шумно завиват зад чучура, към черквата

Действие второ

На другия ден пладне. Времето облачно. Селски мегдан, стръмен, обграден от къщи и плетища, по коловете на които се белеят тук-таме костници от волоки глави Между къщите и плетищата се првират стръмни вити пътища. На една страна, по на лично място, се дига висок чардак — къщата на дяда Милка Старейшина. Сред мегданя разперя клони столетник дъб, в кората му зараснал изрязан кръст; под този дъб от старо време селяните са се събирали на сборище да разправят селските работи. Зад мегданя се подйема отдолу по баиря път, а зад него се мяркат нататък върховете на няколко ридове, по-нататък се тъмнее Балкана.

Цялото село е смърлушено. Вратите навред са залостени, на повечето прозорци капаците са затворени Ни по мегданя, ни по дворища се мярва някой. След малко от една стара хижа излязва Драган и изведнъж зад него невидимо някой отвътре пак трясва силно вратата и бърже я залостя.

Драган *(като огледва по мегданя, повръща се и хлопва на вратата)*. Отвори-отвори! Никого няма! Недей изведнъж бяга. Ти си стара: кой ще те закача теб. Сейменитe отнесоха пилетата, дай барим две на мене. — Ще ида долу при черквата, ще подхванем нашите разправии, чак по тъмна вечеря ще се прибера.

Вратата се отваря Женска ръка му подава две глави лук и пак бързо притваря и залостя. — Драган отстъпва от прага на къщата си, скрива лука в пояса и отива да приседне под дъба. Оттатък през мегданя се показва майстор Брайно, Иван и Герги, идат насам.

Майстор Брайно. Ти ще дойдеш ли, уста Драгане? Какво си седнал!

Драган *(спира поглед върху майстора, изглежда го, после горчиво се усмихва)*. Ще дойда ли! — Защо ме питаш, майстор Брайно? Как досега съм вървял — сега няма да дойда!

Майстор Брайно. Де дави зная! Мърмореше преди обед нещо пак.

Драган. Какво мърморех!

Майстор Брайно. Нашите неразбории и сам господ от небето да слезе, не може ги проумя!

Драган. Неразбории — зе ли и ти да идеш на мойта? Откога разправям аз…

Иван. А бе, уста Драгане — няма ли за нас работа! Все тази ли ще захващаме, като се оберем?

Драган *(сопнато)*. Аз от работа се не лъча! Макар да съм най-стар тука, наред с всички ви съм карал и ще карам. Докато ръката ми държи чука, няма да стъписвам ни педя от другите. Ама да се разберем веднъж!

Майстор Брайно. Какво има за разбиране?

Драган. Не ми затъквайте с приказките си устата! — Да се разберем!

Георги. Остави то пък, майсторе! Какво сте го нарочили? Кажи, уста Драгане!

Михо. Да се чуй и твойта.

Драган. Мойта аз ви я казах. Тука виждамний сами си ядем главите и — черквата тъй няма да я бъде.

Майстор Брайно. Аз ще я дигна. Както по цяло пригоре съм заселил толкова колиби и села, тъй и черквата ще дигна!

Драган. С кого?

Майстор Брайно. С тези, които вярват в чукът си и вървят подире ми.

Драган. Де ги тях?

Майстор Брайно. Ще дойдат! Старите ако изгубиха вяра, те не са.

Георги. Ама защо, майсторе, си кривиш душата — само да дразниш уста Драгана сякаш.

Михо. Дончо и Христо разделиха селото — те подмесиха ежбите си в общите работи. Ний къде ходим, що правим — само тях тичаме да разправяме. Бива ли да си затуляме очите дотолкоз!

Драган *(като че го задушава гневът му)*. Когато човек не иска да земе от приказка — думай му каквото щеш!

Майстор Брайно. Додяло ми е приказки да слушам. С приказки не се изказва туй, що аз искам тука да направя. Чукът! — с него ще издигна храм, в който всички да сбера и примиря.

Драган. Ама докато го издигнеш, хъ сбери ги и примири ги де! Да те видя.

Михо. Двама на един ум няма в село.

Драган. Оставете селото, ний тука помежду си приказка не можем да срещнем. Нас и вяра, и чест ни върже в една работа и ей — снощи хукнахме да ги разтърваме да се не избият. Или забравихте?

Майстор Брайно. Не съм забравил.

Драган. От отзарана един тегли насам, други нататък. На този му скимнало свод, на онзи кивгир и искат по водата им да тръгнеш. Инак — хвърлят чуковете!

Михо. Всичко е само за хаджи Славовата. Рода ни и вярата на две раздели туй момиче. И Христа, и Донча тя кара зидарска чест да забравят.

Майстор Брайно. Зидар, кой има господ в душата си, няма никога да остави честта му да падне. Оставете момците, не се месете в техните разправии. Те са млади — любовта е за млади, тя ще им даде сила по-сръчно и чука да въртят!

Драган. Хъ-хъ, как не! Ще го завъртят, че един на други по главата! Пък покрай тях виж, че и ний сме се счепкали.

Герги *(пресича го)*. Туй и аз щях да кажа!

Драган. Защо? — А че сами и ний не знаем. Защо са се отделили кърджалиите — те нали са от нас? — Да ни палят! Защо са разделили Дончо и Христо селото! Защо се ний делякаме, когато вече ножът е опрян до кокала?... *(По-уверено.)* В тези ежби и неразбории божи пръст се показва и ни сочи — ще ни извади очите!

Майстор Брайно. Какво ти сочи?

Драган. Господ иска да ни изпита по-напред вярата; да ни накара да си изкупим греховете, тогази на здраво място да тури темеля на името си!

Майстор Брайно. Тиза жертва пак захващаш.

Драган. Жертва иска! Тя да изкупи всичко. Човешка жертва — вярата ни да уякчи.

Иван. Малко ли жертви дадохме и на турци, и на кърджалии! Хем все човешки.

Драган. Ний сами от себе сега трябва да дадем, ако не искаме всичко да отиде на вятър.

Майстор Брайно. Когато няма сговор между зидари, трябва им жертва да ги свърже.

Драган. Тъй! То си е закон зидарски от памтивека. Жертвата е изпитание от бога: тя сбира, примирява, сплотява. Тя крепи темел и сгради.

Майстор Брайно. Не знам аз закон таквъзи. Каквото са заложили в душата ми бащи и деди, него ще откъсна от помислите си и ще го издигна! Аз виждам вече сградата издигната и натъпкана със свят.

Михо. Де я виждаш?

Майстор Брайно. Тук, пред очите си!

Драган *(дига безсилно рамена)*. Ти никога не си ме чул.

Георги. Недей си трови кръвта, уста Драгане! Нали виждаш — майстора нас за нищо не рачи да слуша.

Майстор Брайно *(нехайно)*. Наслушал съм се!

Михо. Аз не ми е, че ме не слуша — нека младите слуша. Ама като вика уста Драган за жертва — не го прави за своя изгода. Нали всеки от нас ще къса самичък от сърцето си.

Драган. И не откъснете ли от сърце, казах ви го и пак повтарям — камък на камък от тази черква няма да видите! Веднъж субаша, други път кърджалии, трети — нашите неразбории, най-подир сама ще земе да се руши.

Майстор Брайно. Със субаша дядо Милко да се разправя, срещу кърджалиите момците ще пратим — аз ще си гледам черквата! Със спокойни или раз-треперани ръце ще нареждам камъните, ще ги нареждам пак! Като слово на поличба нека е нейния зид — и тези, които идат след нас, да четат патилата на родът си и вярата му в себе — и да се калят в тях!

Драган. И-их, като захванеш, сякаш по книга четеш! И със субаша да се разправим, и онези кърджалиите да отбият — дето никога няма да го бъде, — греховете, що сме вързали на вратовете ей, няма да паднат. Тук ежбите ще си вървят помежду ни и господ на нашата работа благословия няма да прати.

Иван. Ще видим!

Драган. Денем ще градим, нощем сама ще се руши. Черква тъй на своя глава не се дига!

Майстор Брайно. Няма сега до утре тука да се разправяме. Аз съм рекъл: ще изправя над черква този кръст, ако ще би и мене под него пръв на носило да сложат!

Драган *(приневолен)*. Ти знаеш…

Майстор Брайно. Който вярва на този кръст, който вярва и в чукът си — да тръгва подир мене. Който не — ей му пътя! Никого не моля и не вържа.

Драган. Не, аз ще вървя! Аз вярвам и в чукът си, и в кръста. Мене няма да ме повърнеш, каквото щеш да думаш!

Иван. Добре, чухме. Стига си приказвал тогази!

Драган. Аз няма да приказвам. Ще ида долу, ще си седна на работа. Ще карам. — Ама когато всичко тръгне наопаки, когато всички наведете врат, тогава ще доде моя ред, тогава ще чуете тук що не искахте и не искатеда знаете. Ще видим коя вяра черква прави и какво темел крепи!

Майстор Брайно. Чакай си ти! Няма какво да си губя времето да се разправям! *(Като се обръща към Ивана.)* Кого чакаме ний, кого още няма?

Георги. Стойка. Къщата му ей я. Къде се още бави?

Майстор Брайно. Той пък докато си изприказва с жена си!… Иди го повикай, Иване.

Михо. Трябва барим дяда Милка да видим. То какво е у тях глъхнало! Уж субаша със сеймените тука е слязъл.

Иван *(доближава се до един плет, занича и после влязва през вратата на двора)*. Какво правиш, уста Стойко? Майстора и всички откога те чакаме!

Стойко *(се показва на прага с теслата)*. Че защо ме чакате?

Иван. Ти какво дялаш?

Стойко. Зех да стегна наплата на едно колело, че като се разсъхнало…

Майстор Брайно *(пресича го отдалеч)*. Кому е притрябвало твоето колело! Защо се маеш още?

Стойко *(по-скоро остаятеслата, изскача из къщи ие приближава до другите)*Ама, майсторе, вий не знаете ли, че субаша си отиде?

Майстор Брайно По-добре. За какво ти е тебе субаша?

Стойко. Бе слушайте! Един от сеймените се върна напред, каза,

кърджалиите обрали Харлаковци и няколко бюлюци се мярнали къде Добри дял.

Драган. Не думай! И до Добри дял ли са вече стигнали!

Михо. Стигнали до Добри дял — те са вече тука!

Иван. Ти не си разбрал бествоетозаешкосърце…

Стойко. Хъ-хъ! Като чу субаша, не го сдържа и него. Оставиха си яденето, яхнаха и доде ги видим — излязоха, извърна се само субаша да каже на дяда Милка: утре до залез-слънце не изкарате ли черквата, ще я съборя!

Драган. Де го дяда Милка?

Стойко. Не зная къде отиде надолу — Аз рекох какво вече — да стягаме колата, че пак…

Герги Друго не остава.

Майстор Брайно *(замислено)* Сега — чакай мал ко! Да се видим.

Герги Какво ще си хабим приказките! То се видяло вече…

Драган *(дига рамена, към майстор Брайна)* Х ъ, спри ги сега!

Майстор Брайно Черквата аз не оставям! Дигайте чуковете! Който е зидар, с чука си в ръка да умре.

Георги. Какво ще дигаме, Майсторе! — И субаша побягна. Те царски хора и се боят от тях. Кой ще ги спре!

Иван Като не може субаша, както викаха снощи момците: сами ще ги спрем! Ще излязат момците и няма да ги пуснат.

Михо С какво?

Иван С кавали, с шишенета. Кой с каквото има!

Драган Ходили сте вие с шишенета, ама за зайци.

Иван. Дядо Дончо Арнаудов тук с четата си не е пропущал турчин да надникне!

Драган. Не е сега времето на Дончо Арнаудова. Аз го помня, тук под дъба на сборището като разправяше делбите и препирните на селото. Същи цар беше той тук! — Ама тогази всички държаха едно с него, нямаше тези ежби помежду ни.

Запъхтян, долу из пътя иде дядо Милко Старейшина. Малко след него се показва цяла чета стегнати момци, нарамили шишенета и пушки-кавали, идат към сборището Пред четата върви Дончо с кавал на рамо.

Дядо Милко *(недошъл още до задарите)*. Майсторе, уста Драгане, чакайте! Изкарахте ли кивгиря?… Какво щях да кажа…

Драган. Тези подире ти да не са тръгнали за хаджи Славовата с чети да се бият!

Майстор Брайно. Влязла ти тебе в устата само хаджи Славовата! *(Към дяда Милка)* — Къде си повел момците, дядо Милко?

Дядо Милко Искат да вървят да се бият. Чуйте ги! Аз не мога да се опомня. Селото ли да умирявам, да гледам черквата, или момците да слушам!

Иван. Хем цяла чета, вижте ги. Напред вървят!

Стойко *(вперил очи в момците, които приближават носам)* Къде, къде ще вървят. С тези шишенета — да ги види субаша — какво ще правят!

Цялата чета момци се спира пред зидарите и възчаква още другарите си, които в продължение на препирните по един, по двама се сбират.

Герги *(опулил очи)* Хем вий се забравихте Дончо! Къде си помъкнал дядова си кавал?

Дончо Знам аз къде, ама защо не почака субаша малко.

Драган На вас ли остана субаша да плашите?

Дончо. Няма да го плашим. Ние не сме плашила. Щяхме само да го попитаме: можеш ли ни ти заварди нас, като искаш черквата готова до утре вечер? — Като не можеш ти, ний сами ще се вардим.

Втори момък. Тъй по-добре, Дончо. Добре, че си е отишъл. Сега ще се разправим, както знаем. Сговорна дружина — планина повдига.

Драган. Вашия сговор — ден до пладня е той...

Майстор Брайно. Оставете да ги разберем!

Георги. Бе каквб мислят те? На турчин гръмва ли се? Гръмвал ли е някой?

Дончо. Че като е турчин, да не е господ?

Михо. Тук на земята е господ, че нанебето не знам.

Майстор Брайно. Като издигна черквата, и тук на земята ще ви накарам да познайте друг господ!

Трети момък *(към момците)*. Ще видим дали се гръмва, или не. Нам ни е аслъ чудо невидено да направим!

След препирните на пътя изскача Христо.

Христо *(обличайки салтамарка, като се приближава до събраните)*. И ще го направим, момчета! За помен! Ами не можах да си намеря и аз някое шишене.

Драган. Не ги оставяй да вирнат глави тези, дядо Мялко! И ти, като майстор Брайна, не им уйдисвай на ума! Лесно се огън запаля, ама не се гаси лесно.

Дончо. Е, ами какво да правим?

Драган. То не е ваша работа. Не е дошло то до вас да управятеработитенаселото!

Трети момък. Кажи пък ти!

Дончо. Да оставим черквата, че да бягаме. Туй ли?

Михо. С бягане вече не става.

Драган. Чакайте аз ще ви кажа! — Няма да бягаме. И черквата няма да оставим. Като не можем друго — ще изпроводим жените в Балкана, ний ще сберем що от що, по някое агне ще завъртим на шиш, ще ги пресрещнем и ще им паднем на молба.

Георги. Мен ме е страх, като ги чух отдалеч. Пред кърджалия излязва ли се!

Драган. На турчин лесно се зема сърцето. Като му паднем на молба, глава на кол няма да побие.

Майстор Брайно *(като поклаща замислено глава)*. Черква, не е тя милостиня да я изпросиш! За нея трябва дастоиши да отстояваш.

Втори момък. Да се молим ли?

Христо. Ами кой? — Аз? На кого да се моля?

Втори момък. Толкози време сме се молили. Бащите ни са се молили! Какво изкараха с молба? Ний цял живот за тях работим: грешни ли сме, пак да се молим!

Дончо Няма да запърша аз ръкави, агнета на шиш да пека за турци и кърджалии и диван чапраз да им служа. Да чуй дядо ми, той в гроба ще се обърне от таквъзи срам!

Трети момък. Най-напред те не са турци. Всички нехранимайковци отсам-оттатък Балкана се събрали. На Пишман Кишиша и на Убий-булката ли ще се молим!

Иван. И те като ще ви чуят молбата — надявайте се! Миналия път и мъртвите не оставиха на мира.

Първи момък. Ами-ами. Един си вързал коня у ковчега на мъртвата — нали казваше дядо Градньо! — Дето в бързината не сколасаха да я погребат.

Иван. Ковчега го оставили насред двора. Той го завързал о него. Конят се дръпнал, открил ковчега и той като видял окичената булка, извикал: кой ще се наемеда я целуне? Дръпнал се целия бюлюк. Да не му падне честта — той се навел… и там му излязла душата!

Дядо Милко *(като въздъхва издълбоко)*. Туй турчин не го направя — кърджалия! Защо ти е избалакано тъй дълбоко окото? — Брат ми го избалака!

Христо *(небрежно)*. А бе я! На Пишман Кишиша и на Убий-булката ли ще се молим!

Трети момък *(като показва пушката си)*. Докато държа в ръка туй — никому не се моля!

Няколко момци. Няма да се молим!

Герги. Ами подире? — Подире вий не мислите!

Трети момък. Подире каквото ще да става!

Георги. Тъй, толкоз знайте само. Една овца, едно легло!

Стойко. Една овца, едно легло! Право. Пък ний…

Иван. По-напред, като не им се опря никой — от четири страни запалиха селото. Да не бяхме овреме слезли от Балкана — щеше да остане нещо!

Трети момък. Какво ни е останало в този свят! Днес майка ти заклали, утре сестра ти повели гивендия с кърджалийски бюлюк; ти от залъка си отделяш да срещнеш две керемиди над главата си — ей, задали се кърджалии и ги подпалят!

Втори момък. Палят и повтарят. Не те оставят да си сградиш една

черква — в земята макар.

Михо. Една дупка, се казва. Барим да има де да се прекръстиш.

Дончо. Едни души — едни души са ни останали само!

Георги. И душата си пък да не си я намерил на пътя!

Дончо. Мен ми се не свиди!

Георги. Като не ти се свиди, иди се обеси ей там на върбата! Няма да си оставим зарад вас черквата — от години петимясваме за нея. Дядо Милко, майсторе, какво сте се стъписали. Докато вие се нашушукате, видите ли — на тези ума отиде!... Тям им се струва, като си водят четите един против други по седенките, тъй и против Балталата ще ги поведат.

Христо. Тебе никой не те кара да оставяш черквата! Стига си чел!

Първи момък *(пресича препирнята)*. Чакайте, чакайте!

Всички се обръщат към дъното на мегданя, няколко момци вече се надвесят над пътя надолу, отдето се показват двама бежанци — старец, изморен, едва пристъпва и с него плачуща жена, дъщеря му.

Няколко момци. Бежанци!

Дядо Милко *(сепнат)*. Бежанци ли?

Майстор Брайно. Отде бежанци?

Бежанката *(едва подкрепя баща си да се изкачи и го оставя. Спряна за миг сред пътя)*. Ами мама? — Детето! Де ми е детето? — Те го оставиха в колата! *(Разплакана, пак хуква назад.)*

Бежанецът *(без да се извръща, изнемощял, едва пристъпва до пътя)*. Върви го търси. Мене вече нищо не ми тряба.

Дядо Милко *(като се втурва към бежанеца)*. Дядо Благое, ти ли си! Какво има?

Бежанецът *(без да се отбива от пътя)*. Ще го видите подир малко и вий.

Майстор Брайно. И до Добри дял стигнаха ли кърджалиите?

Бежанецът. Ний смятахме, че ще ни отминат този път, ама на... Връхлетяха изведнъж: аз рекох, стар съм, да ме оставят! Ама дъщеря ми се разплака. Само да се моря нагоре по рътлината.

Георги. То като са запалили вече Добри дял...

Стойко. Ний защо стоим още? Сами ли да ги чакаме тука?

Христо. Е, бягай де! Ей ти Балкана.

Втори момък. Ний докато се намъдруваме, ще ни връхлетят зер!

Бежанецът *(като поема пак пътя си, уморен, нагоре)*. Ще ви връхлетят. Балталията, като обрал Харлаковци, поел с бюлюците през Балкана, ама Убий-булката и вашия Коняр се отделили насам — да си видели сметките с нас и с вас. — Наши чада, наши братя, тръгнали бащините си огнища да палят...

Христо *(пресича го и се зовърта весело)*. Ама Конярът, нашия — и той с тия кърджалии ли е тръгнал?

Дядо Милко. Кой Коняр? Биляркина син ли?

Христо. Стари аркадаши сме ни и с него!

Майстор Брайно. Онзи от ръта!

Дядо Милко. Дето искаше лани да снеме подолката от коня, силом да се венчей с нея.

Стойко. Изметна се този пъси син.

Първи момък. Подир подолската сватба Христо не го припусна на седянка и той забягна.

Христо. Коняра вий ще оставите на мен!

Дядо Милко. Когато господ иска от корен да погуби един род, той го настървява един на друг, един другиго да не познават.

Иван. От кои неразбории турчина си вади силата! На кърджалии и еничери не се ли крепи цялото му царство.

Драган. То е божие изпитание! Аз ви казвам — божи пръст сам се показва в тези ежби и неразбории. Сега не можем да си срещнем приказката помежду си, скоро няма и да...

Христо. Аз съм докарвал Коняра веднъж на вяра и пак ще го докарам! Вий си гледайте работата. Само пред мене неговите не минават.

Драган *(като маха с ръка, малко настрана)*. Думай каквото щеш! Те пак свойта знаят... Като че само с Коняра ще се разправят, като че тези ежби току-тъй... Когато едни забравят този, дето стои отгоре им — тъй е то. Вярата няма темел в сърцата им, те искат темел на земята да и закрепят.

Докато Драган свърши, няколко от момците се струпват пак нататък, към дъното на мегданя. Далеко зад една рътлина задимява, скоро димът се подига, тук-там блясват из него искри, пламъци и пожарът затъмнява Балкана.

Дядо Милко *(не може да дочака да довърши Драган, обръща се към майстор Брайна, който току-що се повръща откъм дъното на мегданя)* Какво, майсторе? Чакай! Какво е пък туй?

Майстор Брайно Добри дял гори! И ний още не можем да се наприказваме!

Първи момък *(отдалеч вика)*. Дядо Милко, майсторе — елате! Вижте, дъжд от искри вали. Дим до небето!

Дядо Милко *(зашеметен, застава безмълвно)*.

Христо. Тръгвайте! Нали с таквизи Балталията обръща царството на султана! — И ний ще го обърнем. Дръжте се, момчета! Докато е този Балкан — нашето село е закътано тука като орлово гнездо. — Коняр ли? Като орли ей сега ще кацнем над Глогинова могила и Голо бърдо — птичка няма да прехвръкне насам!

Дончо. Хайде — ще им кажем как се пали!...

Момците *(нарамят пушките)*. Хайдете!

Христо. За бога ще се бием! И с бога напред!

Първи момък. Тъй. Не за грабеж като тях. Добре я рече.

Дядо Милко. За бога, момчета! И аз съм с вас! Видях, няма други път!

Михо Ножът вече опря до кокала!

Майстор Брайно Христо е зидар и юнак — той има сърце за всички! Вървете! Както е въртял чука досега, тъй и пушка ще дига. Вървете с него!

Първи момък. Христо главатар да бъде!

Трети момък. Христо! Той най-добре знае да се разправя с Коняра.

Момците. Той, той ще ни води!

Михо. Нека бъде **Христо.** Само вървете подир едного всички.

Дончо сепнато вперя очи ту в момците, ту в старейшината, но не говите погледи долавя само Христо и самодоволно се усмихва.

Христо. Като кацна аз отгоре над скалите — да ми запее кавала: кърджалийски писък и врява ще му отпява!

Дядо Милко *(като слога ръка Христу на рамото)*. Юнак ви е главатаря, момчета, ще ви нареди. За права бога като се бийте и бог ще бъде с вас!

Георги. За права бога ще си отидем и ний — туй за туй.

Майстор Брайно. Такъв зидар искам! — С него черква на цял род издигам! Слушайте го всички. Сега го проумях вече: не само черкви да гради — за по-светла черква е роден той!

Христо. С пораснало от боя сърце като се върнем, пак ще градим, майсторе!

Дядо Милко *(към задарите)*. Хайде и вий! Те ще идат да спрат кърджалиите — вие ще довършвате, — Да я покрием веднъж! Изправете кръста отгоре, той вече ще ни закриля! Ела, майстор Брайно, го земи. Аз съм го прибрал у дома.

Докато старейшина и майстор Брайно влизат у дядови Милкови, зидарите, сбрани накуп, възкачват на една страна под дъба момците и започват шумна, не силна разправия — Дончо снема кавал от рамо и отстъпва от четата на момците. Шумът постепенно се усилва.

Четвърти момък. Дончо, къде?

Дончо. Аз няма да дода!

Драган. Дотук ли ви беше сговора!

Христо. Тамам, като няма да дойдеш, дай ми кавала, че за мене няма пушка.

Дончо *(като го смерва с очи)*. Де ти е пушката, юнак?

Михо *(улавя му пушката от ръката и я подава на Христа)*. Дай я! Видях ви аз колко ви е вам присърце и род, и вяра — до свади! *(Към Христа.)* На...

Дончо. Като няма! — Да я земе...

Христо. Аз ще славя дядова Дончова слава този път!

Иван *(който го гледа слисан)*. Ама, Дончо, защо си даваш кавала?

Какво е туй?

Драган Оставете го!

Дончо Аз ще стоя тук.

Първи момък Туй-то! И таз добра.

Втори момък Че защо?

Дончо Тъй! Ще ида със зидарите.

Драган *(към момците)*. То е негова работа, вървете си вие по своята!

Първи момък. Чувайте го. Какво приказваше напред!...

Дончо. Аз не мога самичък да си плюя на лицето!

Трети момък. Ама ще ти даде ли сърце тука да останеш? Ний горе на скалите, пък ти — на твое място...

Дончо. Аз под Христова команда не ходя!

Христо. Хе, каза я най-подир. Тъй, всички да те чуят!

Дончо. Да чуят!

Христо. Ама изкарай я докрай! — Не иска да тръгне. Да не би да ти падне честта пред Рада!

Дончо. Затуй! То моя работа. Зе кавала ми, хайде върви си по пътя!

Иван. Бе вий и двама като че се забравихте. На седенки ли ще вървите?

Драган. Майстор Брайно с тези иска черква да дига.

Христо *(тръгва и оттатък се провиква)*. Хайде, момчета! Оставете го! Там на скалите, там с душманин насреща! Той не сумти и не си гълта приказките. На куршум с куршум отвръща!

Четвърти момък *(към Донна)*. За тебе главата си слагах, ама да се отделиш в таквъзи час от дружината, язък ти за името!

Дончо. Да се знай, тъй напук! Поврага всички!

Цялата дружина нарамя пушки и бързо завива нагоре край един плет. Отсам-оттатьк наизскачват моми и деца — момите с китки в ръце изпращат момците, децата пък се трупат над пътя и гледат надолу запаленото нататък село. Издалеч се чува хлопот, шум, мукания на крави — добридялчани бягат в Балкана.

Стойко *(като се ослушва, сепнат)*. Ами туй. Туй какво е? Да не са вече?...

Иван. Какво и ти се озърташ като изтърван заек! Иди виж — добридялчани с добитъка си бягат.

Михо. Оставили мило и драго, бягат в Балкана.

Георги. Във всяко време и на всекиго този Балкан подслон дава.

Драган. Давал е и пак ще дава.

От дядови Милкови излязват майстор Брайно, дигнал железен кръст в ръка, след него дядо Милко.

Майстор Брайно. Тръгвайте! Да издигнем този кръст горе на кивгиря, да разпери ръце и той да ни закриля срещу всяка напаст! Туй е мойта вяра!

Зидарите тръгват след майстора надолу и изведнъж оттатък из един тесен път изскача Рада, запъхтяна, с китка цвете в ръка.

Драган *(като я пресреща сред мегданя)*. Ти пак ли тръгна! Какво си помъкнала туй цвете?

Рада Преча ли на някого, като съм тръгнала? — Какво се залавяш все с мене?

Драган. Аз ще се хвана веднъж, че няма да се пусна! Хубаво да помниш!

Георги. Тръгвай, уста Драгане — няма време за разправии сега.

Герги и Драган отминават.

Рада *(като съглежда Донча)*. Ами този… Ти тука ли си?

Дончо. Очите ли ти вадя, като съм тука?

Рада Ти стой на завет! Да не се изгуби някак корена ти.

Дончо. Моя корен не ти е мезе в устата. Какво искаш от мене?

Рада Аз съм ги в душата. Зная те!

Дончо. И кавала си дадох на твоя изгорник. — Да върви там име и чест да печели.

Рада Защо мугодаде. Ти да си ги повел. Знам какво си останал да чакаш. Ама аз по него цял живот вдовица невенчана ще ходя, пак тебе няма да зема!

Дончо Между мене и тебе то се свърши! Не го приказвай вече.

Рада Ще приказвам; аз от никого нэ искам да знам!

Докато Дончо и Рада се разправят, дядо Милко изпраща зидарите, отива, разправя се нещо със струпаните над пътя моми и деца и когато се повръща към къщи, забелязва и двамата.

Дядо Милко *(като се приближава до Рада)*. Тебе, момиче, какво ти казах аз снощи на чучура? Забрави ли? Де си дигнала тази китка? Какво викаш тука?

Рада Исках да я дам на Христа, докато дода, той заминал.

Дядо Милко. Ами какво си се спряла да се караш с Донча.

Рада Мене уста Драган ме спря. — Всички Дончова страна навред държите.

Дядо Милко. Я гледай, я! Гледа ме в очите и не мигва! Че твоя работа ли е то?

Рада Защо ще мигам?

Дядо Милко. Момиче, ни годено, ни венчано тръгнало току-тъй подир един момък из село да тича и да се кара за него.

Рада Тъй, да бях си дала китката на Донча, нямаше — ама нали подир сирака тичам…

Дядо Милко *(строго я пресича)*. Ти не бива подир никого да тичащ! Няма все за тебе свади да разправям.

Рада Едни, защото са сираци, проваждате ги там да ги изтребят; други, нали са богати, закриляте ги! Че ви се зловиди и китка кога тичам да му дам.

Дядо Милко. Ти да си дигаш китката и да си вървиш! Я гледай, дебела глава. Отворила уста, ще ме удави в приказки.

Рада навежда глава просълзена и си отминава.

Дядо Милко *(към Донча)*. Ти пък, Дончо, защо остана от другите? Да дигате пък крамоли. Не стигаше ли снощната?

Дончо. Никому нищо не викам, дядо Милко. Да ме оставят на мира! Аз си познах мойта!

Дядо Милко. Хъм! Хем и ти си уж зидар!

Дончо. Зидар съм. И ти дип добре ме знаеш! Аз с чука не съм тръгнал като други да си изкарвам хляба.

Дядо Милко. Ама за една мома забравихте и род, и господ!

Дончо. Аз не мога да превия врат под негова команда! Той ми почерни света. Нямам аз мира от него и в бащината си къща. Знаеш ли ти? — А карате ме и подир него да вървя!

Дядо Милко. За негова изгода ли? За него ли ще се биеш? — Няма мое-твое тук. Всички сме за род и вяра. Кой с каквото може!

Дончо *(цял треперещ от вълнение)*. Дядо Милко! — Не се отлъчвам от вярата си! Тук с всички наред два пъти от земя издигам черквата и ако ще би на, ще легна жив да ме вградят в нея, душата ми темел да стане! Само не радее тук един Христо за род и вяра! Майстора му дава преднина, дружината ме остави — главатар него зе! Отхвърлиха ме и тези, с които съм другарувал, отхвърлят ме и тези, с които работя, идещ и ти върху мене — няма никъде място за мене в този свят!

Дядо Милко *(гневно гледа Донча)*. Излез тогава отвън света. Сбери дружина, че ела и ти като Коняра тука да ни трепеш! Аз барим вече навикнах на тази — онзи за подолката, ти за хаджи Славовата — вървете, на едно огнище тука пепел да не остане!

Дончо *(дръпва се, силно обиден)*. Равниш ме с Коняра?

Дядо Милко *(още по-гневно)*. Които самичък не може да си намери място, подритва го всеки, докато го изритат отвън света! Върви с момците, върви със зидарите, под черквата иди легни — поврага върви, стига все тебе съм гледал да се пречиш юва из село! *(Завива бързо в къщи.)*

Дончо остава самичък втрещен на сборището.

Действие трето

Трети ден, сутринта. Слънцето бързо се подйема над хълма, по който се дигат къщите на селото. Около черквата — на която остава само покрива още да се изкара — са разхвърляни пясък, камъни, вар. Върху скелята на един прът са накачени платна, кърпи и пр. — дарове за зидарите. Черквата е съградена наполовина в земята. Зад нея нататък край харманите и градините криволи тесен път. Отдругата страна на черквата пак се вие път откъм чучура насам. Край черквата и по скелята работят припряно зидарите.

Майстор Брайно *(който ту влиза в черква и с конец в ръка мери нещо, ту излиза; нагледва, командува, разпорежда всички и сам работи)*. Днес е четирисетия ден, сетен ден. — Пипайте по-чевръсто! Когато над рътa слънцето клюмне на заход, сянката на кръста трябва да се простре горе от черква над селото. Иване, дайте с Донча плочите оттатък и захващайте вече да покривате. — Уста Драгане, накова ли и отсамдъски по гредите. Или камъка на кивгиря чакаш? *(Към Миха.)* — Очисти ли го?

Михо *(дяла настрана камък)*. Комахай. Като го бутнали отгоре, паднал върху пясъка, ритнал пък никой върху му коритото с варта — всичко станало на сгурия.

Майстор Брайно. Нали не се пукнал!

Михо. Добре оцелял. Готов, одялан камък, де щяхме да го дирим пак.

Майстор Брайно. Тоз камък като корона над вратите ще го сложите и над него кръста да се подйеме. Като се върне Христо от боя, под тази корона той пръв с Рада да мине. Че е юнак за всички. *(Към Миха.)* — Очисти го и си земай длетото да пробиеш отгоре място за кръста!

Михо. Ай сега! — Корона и за двамата.

Майстор Брайно. Мери с кръста и пробивай. Всяко нещо да е подръка, като потряба. — Уста Стойко, стъпалото отдолу и отстрана остави за после. *(Сяда и работи.)*

Стойко. Аз само отгоре и отстрана, Майсторе: дето ще се вижда.

Иван. Да я свършим! Подире и цяло село на пепел да стане, черквата е от камък: и да я порутят, и да я издънят — има темел, не могат издъно я премахна.

Михо. В буренак да глъхне околовръст — нали има темел!

Майстор Брайно. Да караме ний, докато ни ръка държи. Не с такъвзи омисъл захванах аз тая черква — да сложа темел и друг да чакам да довършва туй, което аз съм захванал.

Драган *(горе от скелята поклаща глава)*. И на какво ли сме сложили този темел, кое ли ще го закрепи? — Сговорът ни или вярата?...

Майстор Брайно. Темелят — моя темел на здраво място е сложен… Когато всички се сберат в тази черква, когато малко и голямо се изправи пред олтаря — тяхната вяра и сговор ще закрепят темеля.

Драган. Дотогази…

Майстор Брайно. Затуй ви казвам: пипайте по-чевръсто, ний да я свършим. Едно нещо издигнато, свършено, изкарано цяло, то вече оживява и само се крепи.

Драган. То се знае. Ама доде застане тази черква сама да се крепи!…

Георги. Много зидари ще си намерят гроба под нейните развалини.

Стойко. Ох-ох, то се видя. Ний ще легнем да и закрепим темеля най-подир, ами… мене ума ми е все нататък — какво станаха онези?

Майстор Брайно *(като влязва в черква)*. Онези да си гледат свойта, ний нашата.

Стойко. Не се чуват вече.

Михо. До напред пропукваше още по някоя пушка.

Георги. Дали не са убили някого. Разлютени, кърджалиите ще връхлетят върху селото — дете в майка ще разплачат.

Стойко. Хубаво казваше уста Драган. Да не хващаме опасния край. С турци наглава не се излязва.

Иван. Аз пак ви казвам — не бойте се! Като са обрали Харлаковци и Добри дял, само два бюлюка като са останали, за кефа на Конярът няма да отидат с глава да пробиват стена. Нашите от Голо бърдо, зад канарите, ги притрепват до един.

Георги. Не е за кеф тука. Турчин и кърджалия няма да приеме гяурин да крейне глава срещу него. Няма те да прекършат хатъра на главатарите си. За другарство, за чест тези нехранимайковци живеят.

Стойко. Право, и аз съм чувал: за едната луда чест.

Драган. С очите в огъня влязоха те, нашите, ама… Да е субаша, да са едни кърджалии. До вчера като не се чуваха ни едни, ни други — кой ни пречеше? — Досега аз три черкви покривах…

Майстор Брайно *(като излязва от черква)*. Яка сграда градим. На всички трябва да пораснат сърцата да я изкараме, пък вместо туй — кой знае на какво се превърнахме.

Речта на майстора пресича дядо Милко, който иде угрижен и замислен по пътя горе откъм селото.

Дядо Милко. Помози бог, зидари. Дойдох при вас пак. Тук най-силна вяра тряба да има.

Михо. Дал бог добро, дядо Милко. Без вяра нищо не върви в този свят.

Дядо Милко. И мен, и на цялото село тук ни е надеждата. Ти, майсторе…

Драган *(от скелята, като пресича старейшина)*. Чакайте, от чучура

някой иде насам.

Четвъртият момък иде запъхтян.

Георги. Идете ли си?

Стойко. Бягате ли?

Четвърти момък *(още запъхтян)*. А, тъй, бягаме! Ида да зема хляб! — Хе, много пъти нашата майка са разплакали те, ама и ний сега тяхната разплакахме!

Иван. Какво стана?

Четвърти момък Излезте да видите! Всеки отворил очи ай таквиз! *(Показва стиснати пестници.)* Никой от нищо не мига.

Дядо Милко. Фала ви, момчета!

Четвърти момък. Каквото от памтивека е накипяло, сега на тези се изля на главите. Да го помнят и в гроба!

Дядо Милко *(трогнат)*. Фала ви, момчета! Защо не съм млад и аз, кам да сме млади, майсторе — младежка сила зе да ми подига мишците!

Майстор Брайно. Христо и за нас младува там, дядо Милко!

Дядо Милко. Всички са добре, нали?

Четвърти момък. Само на Дойна Дългия Деяна убиха и един има ранен!

Иван. Убиха!

Георги. Туйто!

Стойко. Викахме ви снощи…

Иван. Стриков ми е Деян. Лека му пръст!

Дядо Милко. Бог да го прости.

Иван. Не посрами той името ни.

Четвърти момък. Такъвзи го гледахме, разпасан като мене, ама като се разлюти зад скалите и на други сила даде.

Дончо. Ами кого раниха?

Четвърти момък. Дядова Калчов Петко… Ама той не сетил куршума. Като му протекла кръвта над навуя — домокряло му, тогази полетя да падне. Христо му проми раната.

Драган. С туй да се свърши.

Георги. Мъртвия ще прежалим. Раната на Петка ще зарасне. Той е млад!

Четвърти момък. Да не ви е грижа. Там не щем да знаем. Христо вика — куршум го не хваща. От пусията си седмина повали. Като то свиха отвред — свършиха му се пачаврите за кавала, той си съблече ризата и я надра.

Дончо *(малко настрана, с присмех)*. Правил го е Дончо Арнаудов.

Четвърти момък. Отгоре самичък се обади на Коняра и с един телян му проводи много здраве.

Дядо Милко *(поклаща угрижено глава)*. С огъня игра — с огъня игра….

Майстор Брайно *(към момъка)*. Кажи, всичко кажи, как се бият там — и тука да ги съживиш!

Четвърти момък. Още на призори, щу бяха изгаснали звездите, като се зачуха зурлите им, и ний дебнешком се надвесихме над скалите. Похазаха се няколко гивендии със зилове, играят пред бюлюка…

Михо *(със стиснати пестници)*. Дали и мойта Цвята е тръгнала със зилове!

Четвърти момък. Нека минат — рече Христо. След тях ей бюлюка, главатарите на коне напред. Деян дигна шишенето. Кимна и Христо, па като урнахме всички! Орляк пилци като ги налети изневиделица дувана, виждали ли сте? *(Махва с ръка.)* Подир малко целият бюлюк с пушки и пищови налетя — те отдолу, ний отгоре — пата-кюта. Тогази убиха Деяна. Видяха, под градушки куршуми не се минава, дръпнаха се пак. На земята писнаха бари десетина ранени…

Чува се един далечен гърмеж. Плахо ослушване между зидарите. Подир малко мълчание още два гърмежа веднага един след друг. Общо настръхване.

Дядо Милко *(след първото оживление, изведнъж съкрушено, като протяга ръка в посока на гърмежите)*. Не е шега туй, момчета. Хванахме се на туй хоро, ама не зная как ще я изкараме. Не му виждам края.

Майстор Брайно *(който в това време се е поотстранил, оглеждайки черквата, се повръща)*. Мене у Христа ми е надеждата!

Четвърти момък. Слушайте — ний как я изкарахме! Разсъмна се, едвам по Балкана се разведри мъглата, показаха се да прибират ранените. Като им нададохме още един, половина на място се гаврътнаха!

Георги. Каквото щеш ми приказвай ти — няма да излезем ний наглава.

Дядо Милко *(като свива рамена)*. Имало и мойта глава да пати.

Майстор Брайно. За какво са глави — да пащат и да работят!

Дядо Милко Майсторе, аз отивам да проводя на момчетата хляб — в твои ръце всичко остава. Подйемеш ли ти кръста, има за какво още да се хванем!

Майстор Брайно. Дотолкоз съм я довел и кръста ще дигна!

Дядо Милко *(като тръгва с момъка)*. Хайде. И да мълчиш. Да се не дрънне из село — едного не мога спре тука!

Старейшина и момъкът тръгват по пътя към чучура и насреща им тичешком изскача Рада и ги спира.

Рада *(развълнувана)*. Някой доде при вас! Какво има? Какво каза?

Дядо Милко *(като изтърва тояга от удивление и — сърдито)*. Че дошъл кой дошъл! Ти пък отде накъде сега?

Рада Додох. Христо да ми кажете какво стана.

Четвърти момък. Христо там е главатар. Какво ще стане? Додох да му зема хляб.

Дядо Милко *(като дръпва момъка)*. С-ст, какво ти казах! *(Към Рада.)* — Ти да те свържа ли искаш?

Рада Вържете ме, каквото щете ме правете, аз…

Дядо Милко. Хъм! Тъкмо за таквизи ми е сега!

Рада Цяла сутрин трещят гърмежи. Не ме побира в къщи!

Дядо Милко Пъй да се не пръкне!… *(Към зидарите.)* — Има майки синове да са изпроводили там, сестри — братя, те търпят — тя не можала да търпи.

Рада Не мога.

Дядо Милко. Е, че…

Рада Като не ми казвате, сама ще отида при него.

Драган. Ха, то сега за тебе питаха там. Само ти остана да отидеш!

Рада Ще отида! *(Обръща се към четвъртия момък.)* С него ще ида!

Драган. Дядо Милко, тази тояга за хубост ли я държиш в ръка?

Рада И убийте ме, ако щете!

Дядо Милко. Чувай! Не ми е сега да слушам таквизи — тръгвай напреде ми!

Рада В къщи?

Драган. Ами къде, поврага?

Дядо Милко. Аз ще ти кажа къде! — Като не те свърта, ще накарам майка ти да те залости в горняцата.

Рада *(навожда глава, старейшината я подбира пред себе си)*. Тъй, в горницата, като добитък. Да слушам само гърмежи и…

Дядо Милко и Рада отминават към село. Зидарите се хващат за работа. Настава късо мълчание.

Михо. Сърце е, пусто. Не е камък да го затиснеш или да го обърнеш!

Иван. Пък и какво са нарочили всички туй момиче! — За всичко навред на него си изкарват.

Георги. Ами то като се пъха навред. Дето го не сееш, там никне.

Иван. Младо. По-волно сърце имало — сега колове ли ще дигнем по него!

Майстор Брайно. Като че всеки от нас не е кършил плетища, като че псетата са мирясвали по цели нощи…

Михо. То друго. Ние бяхме мъже. Ама пък тъй кой го е докарвал като нея? — Тя селото раздели и общи работи разбърка. И в таквози усилно време — какво вече, кърджалиите ни са пред прага! — пак за нея се делякат. Ей го онзи там се бие, този тук стои — приказка не продумва.

Майстор Брайно. Нямало е като нея мома в наше село!

Иван. Толкози лична и тъй сърцата, нямало е.

Майстор Брайно. Погледнете я само, кога дигне кобилица към

чучура. — Не сила, крила тя на Христа дава!

Драган. За лична — лична е. За хубава — хубава!

Майстор Брайно. Който няма сърце за хубост, той и господа не познава в този свят!

Драган. Ама няма на добро да яизкара тази хубост! — Както и Христа, дето толкоз се застъпваш за него… Ех, не ме послушахте! Поведохте се всички по хлапашки ум…

Стойко *(след малко мълчание)*. Той каза: пищели няколко ранени по пътя, другарите им се повърнали да ги приберат и те га запарастили отгоре…

Иван. Че да ги гледат ли?

Георги. Да са ги оставили барим ранените си да приберат, по-лесно ще се пръждосат тъй.

Драган. От бюлюците на Балталията стамбул-ския диван трепере. Той в Цариград влезе, паши и везириобра. Не е ли чувал бари някой от вас? — С брадви разби вратата на сарая.

Стойко *(поклаща утвърдително глава)*. Хъ-хъ! Балталия: оттогази са му изкарали прякор.

Драган. Султана свали, другиго на мястото му тури. Царщина цяла обърна — нашите ще устоят срещу него… *(Като махва с ръка.)* — Карайте!…

Георги. Едного ранили вече, другиго убили.

Стойко. Да видят веднъж кръв и смърт те… По ръба между този и онзи свят не се върви.

Георги. Туй до тая заран, ами оттогава още колко ли? Да бяхме снощи тръгнали с добридялчани. Хем всеки щеше да се натовари и изнесе!

Стойко. Дядо Благой — нали видяхме снощи — едвам се държи на краката си и пак не се спря при нас биля — пое нагоре.

Михо. Само ний останахме…

Майстор Брайно *(замислен)*. Искам до довечера кръст да дигна тук — пък бягане на всекиму в ума…

Георги. Таквози време дошло, на четири всекиму трябва да играят очите.

Майстор Брайно. Никому ли не остана капка вяра в душата?

Стойко. Хем чук нагъвай, хем към кърджалии надавай ухо, хем се озъртай накъде да бягаш — душа не останало у тебе, каква ти вяра?

Майстор Брайно. Който е зидар, като хване чука, всичко забравя. По-скоро душата му ще отделят от него, отколкото чукът от ръката му.

Михо. Де ги такива зидари?

Майстор Брайно. Таквизи черква градят! Няма ли той господ в душата си, не вярва ли сам в своята работа, да хвърля по-скоро чук и да бяга.

Георги. Защо да се лъжем един други. Не виждаме ли сами?

Стойко. Право. И аз туй щях да кажа. То бива всичко до време.

Драган *(тръгва към черквата)*. Остави ги, Майсторе. Ела да видим там вътре…

Майстор Брайно *(бави се един миг и после тръгва изведнъж след Драгана)*. Сядайте на работа. Стига разправии!

Драган и майстор Брайно влизат в черквата, а другите зидари се хващат неохотно за работа. След малко мълчание.

Георги. Добре, да седнем! — Зехме чуковете. — Подире? — И дядо Милко, като чу напред, отблъснали ги, хвана да вика: младежка сила му подигала мишците. Ама подире, като зе да разправя онзи как простреля Деяна — пресъхна му долнята устна.

Стойко. Ами-ами. Видя ли го? Млъкна, ни хък, ни гък. Хем той, дето е най-сърцат от всички.

Георги. Сърцат, ама си отиде. Чу ли то какво каза — на майстор Брайна оставя всичко.

Стойко. Остави ни дядо Милко!

Георги. А бе и майстора, и уста Драган дип добре знаят — Бежанова майка не плаче — Стоянова! Ами…

Стойко. Те защо влязоха в черквата?

Георги. Иди ги разбери. Той, майстора, от вчера сякаш бълнува — не приказва.

Стойко *(като става и дебне към вратата на черквата)*. Ама в черква ли влязоха, или… да не би през другите врата…

Георги. Я ги виж!

Стойко *(надднича)*. Тук били. Може да искат да съборят гредата на оная скеля. Или се сговарят.

Дончо. За дяда Милка, за уста Драгана и майстора — най-калени и опитни хора тука в цяло пригоре — зехте да се двоумите, пък оттатък оставихте всичко в ръцете на Сирака. Че ме накарахте и аз дядова си кавал да му дам.

Иван. Хай сега пък и ти! Че Христа как го мислиш?

Дончо. Ще видите. То скоро ще се обади!

Иван. Ти твойте дертове навред трябва да ги вмесиш!

Дончо. Туй не е от дерт. Вий като дебнете и приказвате за дяда Милка и майстора от дерт ли е? Или Христа и от дяда Милка по-горе ще го турите!

Стойко. Хора сме, хора. От едного ако тече кръв, от другиго вода ли?

Дончо. Ама този, който е със своите, за свое име — кръвта си до капка да пролее, няма да му се посвиди. Пък един голтак — нийде никого няма — за какво ще го боли?

Иван *(като го смерва строго с очи)*. Теб ти е по-тъмнял ум и свяст, Дончо! Човека излязъл срещу куршумите…

Дончо. Излязъл сила пред таквизи като тебе да покаже. Знам ги

таквизи юнаци!

Иван. Под твоя език змия усойница се е свила! Като си бил поверен на рода си, защо остана тука?

Дончо. Защо съм останал — моя работа! Аз питам ли тебе защо ти си останал? Иван. Ти да млъкваш!

Герги *(към Ивана)*. Пък ти отде-накъде ще запушаш на Дончо устата? Остави го. Те все наедно са били. Да каже. — На Христа сме оставили и селото, и гла-вите си.

Дончо. Един човек като Сирака, който е в света тъй, като стрък в полето, който не знае ни баща, ни майка, не си троши той главата. Когато е в село, да го видят хората, ще се запърши, ще дигне глава — ама намери ли се натясно, виж, че зарязал всичко и хванал Балкана!

Герги *(към Иван)*. Чуваш ли?

Дончо. Една педя земя няма той да го връзва тук. Две керемиди няма. Какво го е еня?

Стойко. Ами, какво го е еня?

Иван *(към Донча)*. Теб ти е на всички да разклатиш вярата! Сега, когато и тъй е разклатена: да оставят черквата!

Георги. Невидяла ви се вече черквата и главата! Всякой каквото рече — с черквата му вадите очите!

Иван. Христо тука си е оставил сърцето и честта! Остави Рада…

Георги. Ха, като го насвият кърджалиите, за Рада ще ти мисли!

Иван *(към Донча)*. Той не е като тебе! — Няма сега да разваляш ума на другите! На тези малко им трябва!

Георги. Ама ще ни залъгвате ли? Че деца ли сме?

Стойко. Какво ще ни разваля ума!

Иван. И от деца повече сте вий! Да ви кажат само: оставете чуковете, и ще хукнете. За нищо не мислите!

Герги. Ба, ако ти и майстор Брайно искате да дигате черква за Христо и Рада да се… — мене до такива не ми е. Да надвий кърджалиите, да се върне — и нека си дига черква.

Дончо. Че тя тази черква само за него искаха да я свършат я!…

Иван *(като се изправя сърдито срещу Донча)*, Ти да се махваш оттука! Свади и раздор си само да сееш помежду ни! От завист забрави всичко! Искаш черквата в последния час да оставим!

Михо. Брей ей! — какво правите, гледайте си работата!

Дончо *(злобно усмихнат, посяга да разпасва престилката)*. Ха, тъй ли било! И вие ли почвате?

Иван. Върви си! Твойта работа аз ще я свърша.

Дончо. Добре. Аз не се натрапям!

Иван. За двама ще работя.

Герги *(като посяга и той да разпасва престцлката си)*. За трима работете! Няма да ме залъгвате! Хайде, уста Стойко!

Издалеч се зачуват гърмежи, в същото време майстор Брайно излиэа

от черквата.

Стойко *(като се ослушва)*. Хъх, ей ги! Чувайте! Хайде!

Майстор Брайно *(ослушва се)*. Захвана ли пак? *(Изглежда Донча.)* — Дончо, къде? — Уплашихте ли се?

Дончо. Аз не се плаша. Мене ме пъдят от работа…

Майстор Брайно. Кой те пъди?

Георги. Нито работа вършим, нито ще свършим — само да се караме тука!

Иван. Аз му казах да си върви!

Майстор Брайно. Как ще си върви? Ний не можем да се обърнем от вас. Зад гърба ни ще се изядете!

Михо *(към Донча)*. Сега я чувай! — Градушка от куршуми ечи, вие ще се карате!

Герги *(дърпа се настрана)*. Дотегна ми и чук, и занаят!

Дончо. Мене пък дотегна да се карам от сутрин до вечер.

Михо. Тогази да си идем всички!

Гърмежите ту се усилват, ту отслабват.

Стойко. Я чувайте как гърмят!

Иван. С такива зидари черква не се гради!

Герги *(тръгва на една страна)*. Ти, като си по-добър, стой, че я сгради!

Дончо *(тръгва на друга страна)*. Хайде! Бари всеки накъдето му очи видят!

Драган *(излиза от черквата)*. Какво? Ще оставят чуковете?

Георги. Не можем се изнесе, стоката ни остава на кърджалиите, ами барим своите да видим да приберем…

Стойко *(като оставя чука и става)*. Мойта жена я боли кракът — не може да върви!

Иван *(удивен)*. Бе вие — уста Стойко, Герге! Какво правите? Дотука сме карали, сега ли ще оставим? Помислете малко!

Майстор Брайно стой безмълвен в недоумение, вгледан в черквата. Драган оглежда зидарите и застава зловещо зад него.

Майстор Брайно. Остави ги! Нека бягат, да вървят, където щат. Със заешко сърце като ще градите тази черква, оставете я!

Иван *(като го гледа смаяно)*. И ти ли, Майсторе? И ти ли?

Майстор Брайно. Двадесет и пет години аз държах този чук и не се опря на него ни дърво, ни камък, ни вода, ни огън. И сега не е омекнала ръката ми — самичък го хвърлям. *(Захвърля чука си през зида на черквата.)*

Михо. Какво ще правиш?

Майстор Брайно. Заровете го в земята. Няма да похвала чук, не ща да черня вече зидарска чест! До ще време — друг ще го подйеме. Той да гради черкви, каквито трябва и както подобава!

Иван. В твойта ръка дядо Милко остави всичко, като оставиш ти

черквата...

Майстор Брайно. Вървете — кому където очи виждат! Аз в нейните съсипни ще чакам сам смъртта си!

Стойко *(като се кани да тръгне)*. Хайде! Аз знаях най-подир, че пак ще хванем Балкана...

Драган *(изстъпва сред зидарите, задгърбя майстора и със строг глас)*. Земайте чукове и да си сяда всеки на мястото. Тук главите ни да паднат, при тази черква — никой няма да помръдва! Работили сме тук — тук ще останем. Всеки ще прежали за нея живота си: каквото има. Цяло село, цял народ иска от нас черква — как да е, ще я свършим! *(Зидарите се колебаят.)*

Майстор Брайно *(тръгнал за в черква, спира се на прага)*. Как да е — робски градеж! — който може, да гради! *(Влиза вътре.)*

Драган *(след майстора)*. Аз дигам чук и ще изкарам, което сме захванали.

Гърмежи. След колебание нов порив за бягство.

Драган *(дига тържествено кръста)*. Чакайте! Недейте в тоя час се отвръща от вярата си. Бог изпитни ни праща. Видяхме всички: притиснати отсам от кърджалии, оттатък от субаша и отгоре на туй — вражди помежду ни. Господ изпитва — ще се прежали ли някой заради неговото име. Имайте упование в него. Всички сме пред кръста — той ще се издигне над черквата! — Той е наше упование! *(По-тихо и по-уверено.)* Нека под този кръст легне една християнска душа.

Георги. Че сега ли жертва?

Стойко. Тепърва?

Драган *(повишава глас)*. Сега! Господ е винаги над главите ни. Никога не е късно за бога — и за жертва. Нашия род е като блудния син, връща се и трябва да каже: боже, прости ме... да разгърне сърцето си и да покаже, че правдата е в него... Крепка е нашата сила, когато е сила от бога! *(Иска да погледне към черквата, дето е влязъл майстор Брайно.)* Губи вяра в работата си и изтърва чук всеки, който гради не за бога, а за своя слава. Трябва да се обърнем към него и да кажем: ти си бог наш и упование! Познахме твоята сила. Ние се връщаме към тебе. Ето жертвата, откъсната от нашите сърца — от сърцата ни открити пред тебе! Ние вярваме и се молим, простри десница над нас!...

Силно одобрително вълнение между зидарите.

Михо. Толкова сме прежалили, ще прежалим...

В това време вече гърмежите утихват.

Драган. Всички сме сега пред черквата и пред този кръст. *(Подйема го.)* Ето, целувайте кръста — с клетва обричайте! *(Тържествено.)* Първата жена, която дойде да носи на мъжа си хляб, той сам ще я въведе в черква и ще събори скелята върху нея. — Която бог проводи — нея той е избрал!

Бързо се стълпяват към него зидарите. Той се кръста, целува кръста и го подава на другите. Всички разтреперанн се изреждат и го целуват.

Михо. Господ нека стой над мене и над всички.

Иван. Тя ще освети и ще се посвети.

Георги. Като е божя воля, да бъде.

Дончо *(поема последен кръста)*. Аз нямам жена!

Драган. Затуй пък закълни се, че верен ще бъдеш. — Ще отидеш в село и ще кажеш: — За обяд никой от нас няма да си ходи. Гозба всяка жена тук да донесе. — Ще кажеш: бързат. Подред у всички ще отидеш. Разпаши престилката и върви.

Дончо някак нерешително разпасва престилка и после изведнъж я хвърля бързо и като че ли досетен за нещо, се запъща по пътя към чучура. Зидарите се хващат пак за работа с оборени чела, като от време на време се спогледват недоверчиво един друга. Мълчание.

Иван. Знаял уста Драган. Жертвата сбира и скрепява. Всички ей как си седнаха и захванаха; хем бяха оставили вече, да си вървят...

Михо. Знае уста Драган. Като каже приказка, срещу нея не можеш и гъкна.

Стойко. Какво ще гъкнеш! Сочи ти кръста насреща...

Михо. Каквото рече, туй ще сториш.

Герги *(дига безсилно рамена и въздиша)*. Сторихме го... *(Настрана, като че говори на себе си.)* Дончо хвана пътя край чучура. Най-напред ще мине покрай дома, на мойта жена ще каже.

Михо. Щерка Цвята — цвят пролетен ми отвлякоха кърджалиите! Сега жена си пък обрекох за черква.

Драган. Карайте си работата всички. Няма какво да мислите. Оставете господ да реди.

Отново продължително мълчание.

Георги. Двайсетина години се водим — живели сме, накриво не сме се поглеждали.

Стойко. Аз сега захващам да си сещам живота.

Михо *(към Драган)*. Уста Драгане!

Драган. Какво, изкара ли го?

Михо. Пробих мястото. Да го дигнем.

Драган. Чакай, хайде! *(Като татрузят по скелята камъка.)* Герге, ела и ти!

Михо. Ще ми премлещиш пръстите, Герге — недей зяпа нататък!

Герги *(плохо)*. Бе стори ми се, Михо!

Драган. Какво има да ти се струва! Казах ви — всеки да гледа отпреде си!

Иван *(с въздишка)*. Дигаме-слагаме само на приказка. Като допре до чергата ни Михо *(качва се на покрива, за да замаже камъка)*. Правете що щете. Кръв на вода не става.

Всички отново се смълчават. От време на време някои се подигат,

погледват крадешком и пак се хващат за работа.

Стойко. Жена ми вари боб, лански. Докато уври, по три пъти го залива. Ама като сме станали отзарана в тъмни зори — подклала го е.

Михо. Слънцето се спря. Сянката тъкмо насред.

Георги. Може веч да са тръгнали. Може да се надпреварят коя по-скоро да дойде — да покаже, че има на мъжа си страха.

Иван *(тихо, като че на себе си)*. Пък ние сме млади още. И на нея лудия ум не е минал. Ще скочи, първа ще дойде. Сякаш нещо ми вика — ще люшне два пъти в цедилката детето — и ще дойде.

Георги. Свят захваща да ми се вие.

Стойко *(цял трепперещ, подига шишето с ракия)*. Ай там хе — ай сега, подир малко ще се подаде…

Георги. Ще завие край върбалака и ще се подаде. *(Пресяга да вземе шишето от Стойка.)* Я дай да се подкрепя!

Стойко. На!

Двама от зидарите пият от шишето.

Драган. Аз знаях! Не е шега, не е лесно… *(Обръща се, дига кръста, иэправен до стената, и го подава на Миха.)* Замаза ли? — Ей кръста. Калай?

Иван *(вперил възторжен взор в кръста и цял трепперещ от вълнение)*. Кръста се дига!

Всички със светнали очи гледат кръста.

Михо *(уплашено)*. Иде! Една се показа!

Драган. Защо викаш? Стойте!

Всички се разместят и вперят очи натaтък.

Иван *(полетява от уплаха и едвам се задържа на краката си)*. Мойта булка иде! Тя е! — По вървежа я познавам.

Георги. На нея прилича.

Михо. Затули се зад върбалака — пак не се знай.

Стойко *(кръсти се разтреперан)*. Боже, света Богородице!

Георги. Иде насам, нищо в ръце не носи.

Драган. Коя ще да е. — Качвайте се нагоре по скелята. — Аз всичко съм наредил. Да остане някой долу, да я пресрещне.

Михо. Рада — Рада, Христовата!

Иван *(като че се свестява)*. Рада? Ами Христе не е давал клетва! Не е обричал.

Стойко. Аз не знам. Каквото кажете.

Драган. Като не се е клел — той не е ли зидар? Какво се спряхте пак? Нея проводи бог — той знаял по-добре каква жертва да си подбере. — За туй момиче всички бяха забравили и господа, и службата си към него; за нея наши дигнаха ръка един върху други — черквата за нея щеше да отиде… господ я иска от нас — всичко да смири и прибере тук! — Качете се по-скоро! Михо, ти оттук!

Михо *(минава от другата страна на покрива, клатейки глава)*.

Дончо. — Ей де арнаушката му беса се показа.

Рада, запъхтяна, иде откъм чучура и като вижда зидарите спрели работата си, още по-силно се развълнува и се впуща към вратите на черквата.

Рада Де е? Къде дянахте Христа?

Но вместо ответ в същото време се изправя пред нея Дончо, пребледнял от ужас, дотърчал горе от селото. Той и препречва пътя към черквата, хващат и двамата да се борят — тя иска да влезе, Дончо прави усилия да не я пусне.

Дончо. Къде ще вървиш? Тука го няма. Аз те излъгах, да ти опитам ума. Върви си!

Рада Пак ти ли ще ми препречваш пътя!

Дончо. Няма да те пусна!

Рада Махни се! Остави ме. Аз тебе не ща да те виждам вече!

Дончо. Викай каквото щеш!

Рада Ти направи всичко!

Дончо. От твойта дума не ща да знам. Върви си! Аз те излъгах.

Рада Защо ме не пущаш?

Дончо. Той не е тук! Нямаш ти работа тук!

Рада Ти направи да го убият! Остави ме да го сваря жив!

Дончо. Няма да те оставя!

Рада Де ги другите? Дръжте го! Да го сваря бари жив! Той е издъхнал.

Драган *(като се доближава и дръпва Дончо)*. Пусни я, Дончо!

Рада Дръж го! Помогнете ми. Няма ли да го сваря?

Дончо *(като полита плачешком и пада)*. Защо нея? Аз я излъгах…

Рада *(втурва се в черквата)*. Де е? Вътре ли сте го внесли?

Драган. Нататък под скелята — на сянка!

Рада Де е? Де е? Няма го?

Скелята се сгромолясва. Чува се отчаяният писък на Рада. Зидарите се кръстят и разбягват. Драган излазя от черквата, обръща се мрачен надире и се отстранява последен. След малко утихва и вътре от черква се чува тихият отчаян глас на умиращата: Христо, Хрис…

Действие четвърто

След няколко деня, вечерня на задушница. Черквата е съвсем изкарана, наоколо всичко разчистено. Нататък в дъното на черковния двор се мярка рохката пръст на два нови гроба, върху които мъждеят кандила. Вечерният здрач прибулва селото по хълма.

Пред отворените черковни врати стои попът, сгърнал ръце, и клисарят — и двамата след малко влазят в черква. Първа се показва една стара жена с ручка и шишенце вино. Тя прикадява над гробовете, полива ги с вино и влазя в черква. Двама селяни със старейшина се показват откъм село. Дядо Милко, малко посърнал, косата му поселяла и вече захванал да се подпира на тоягата си.

Дядо Милко *(с видимо усилие да не падне в общото униние; щом се показва отгоре, стъписва се и пак бавно тръгва към черква)*. Я, виж! Един човек се немярва в черковния двор!

По-младият селянин. Само Деяновата майка. Дошла да прикади на сина си на гроба — и влезе в черква.

Дядо Милко. Пък откога е клепало клепалото! Сякаш всички чакат да тръгна да ги калесвам.

По-старият селянин. Не им тегли сърце насам.

Дядо Милко. Докато ги докарам в слога да я изкараме, побелях. В четирисет дена с четирисет години се състарих. За освещението едвам събрах тогоз-оногоз — да има колкото владиката пред кого да служи. Сега зидарите се кумят на една страна, момците на друга — по тях сякаш слана е попарила цялото село. *(Дига глава и показва към чучура.)* Там какво са се сбрали, до върбите.

По-младият селянин. Момците. — Кой ги знай.

Дядо Милко. Я иди ги повикай. — Казах и на майстора, и на уста Драгана да доведат всички зидари.

По-младият селянин отива, старейшина и другият селянин се спират малко пред черквата.

Дядо Милко. На какво прилича туй? Уж всеки тръгнал към черква, пък се потрива. И като се срещнат двама, стъписват се настрана и шушукат.

По-старият селянин. *(замислен, въздиша)*. Шушукат и един други не смеят да се погледнат в очите.

Дядо Милко. Всеки се дърпа настрана. Като че до вчера не е чакал заедно с тебе и той — да се издигне този кръст над черквата.

Откъм село от време на време иде някой старец или жена и влиза в черква. Две средня пора жени като че не се решават да влязат, погледват ту към черквата, ту към дяда Милка.

Едната жена. Дядо Милко, да влезнем ли?

Дядо Милко *(като се извръща учудено)*. Да влезете ли! Че туй какво

е! Защо няма да влезете?

Другата жена. Ами като гледаме и ти ги, дядо Димо сте се спрели пред вратата, рекохме…

Дядо Милко. Тук е дом божи — всеки може в него да търси за душата си подслона. Няма какво да питате и да се спирате.

И двете жени влязват в черква.

По-старият селянин. Като гледат как гузно всеки иде, и тях ги е страх.

Късо мълчание. По пътя се показва нестройната дружина на момците, с по-младия селянин. Четвъртият момък куца с тояга.

Дядо Милко. Какво се клати тъй и вашата дружина като гемия без хава?

Третият момък. Тъй си е тя нашата, българската, дядо Милко. Да се доберем до нещо — през огън и вода ще минем. Като се доберем, скръстим ръце: олеле, що сторихме? — Цял живот, да има колай българина на брата си да земе душата — кога да умира, като наведе глава, сякаш го притискат греховете на цял свят!

Четвърти момък. Аз туй казвам: който им грехове, нека мисли за тях. Не ми трябат мене чужди грехове. Аз едни крака имах, оставих ги там за черква и дигнах кокили. Сега бог да прости и вечна памят за другарите си ще кажа в нея и туйто.

Дядо Милко. Умрелите да поменем, живите — да се видим и да се укрепим в нея. Защо не вървите?

Втори момък. Ний възчаквахме Христа. Проводихме да дойде и той. Да се не дели дружината.

Дядо Милко. Аз казах и на уста Драгана да го доведе. Билото било. Тук в черква ще се примирим и забравим ежби.

Първи момък Няма да дойде Христо и ний да го викаме, и уста Драган. Той е казал веднъж…

Дядо Милко. Защо няма да дойде?

Втори момък *(гузно)*. Не знам…

Първи момък. Не ще. Откак се е върнал, с никого не рачи да се среща. Вчера отидох у лелини му, закачих го. Да не сляза, вика, надолу към черквата! Оставете ме!

Дядо Милко. Като не ще — за един човек ли ще оставим да пустее черквата Елате вий…

Втори момък. Той главатар ни е бил: как ще влезем тука, помен да служим без него?

Дядо Милко Ами като се тегли настрана и той като майстор Брайна — за него ли черквата ще оставите?

По-старият селянин. Ех, момчета, само Христо ли, само майстора ли… Колко главатари, полагали всичко за едно дело, теглили са се настрана — отдалеч да гледат на него.

Втори момък. Христа ний не можем да оставим. Без него тази

черква пак със земята равна щеше да стане.

Дядо Милко Христо, майстор Брайно — който ще да е. Клепалото клепе с един език за всички. Всякого вика. Тук е черква. Който ще — за чест да доде в нея да се изправи; който пък жалба има, нека я в нея изплаче. Като се съберем вътре, има на какво да се порадваме, какво да спомним, да се утешим. Тя не е издигната само за бабички или де да има старите плешив лоб да склонят.

По-старият селянин. Ама, виж, и старци, и бабички — и те не идат.

Дядо Милко Ба, няма да оставя аз тъй! И ние ще влезем — ей и зидарите идат отгоре. Когато сме пристойвали за тази черква, нагоре-надолу сме тичали, туй ни е било в ума — да я издигнем и тя да сбере всички, в един дух и една вяра.

Тръгва излеко, след него и другите влизат в черква. Отгоре се задават зидарите, празнично облечени, и отдалеч се чуват разговорите им.

Иван. Не мога да вляза там!

Майстор Брайно. Върви на ред. Иска ни дядо Милко в черква — ще отидем веднъж, пак…

Драган Ама ний издигнахме тази черква! Бива ли ний да се дърпаме от нея? И да има за какво бари. Стойко голям грях си вързахме на душата с нея — голям грях.

Драган. Какъв грях?

Георги. А бе остави го. Бъбри и той — като пиян днес.

Стойко. Кам да можах да се напия! — Като рече дядо Милко да ни дава пая, макар че викахте да го не земаме, аз го зех. Една бъчва с ракия, казах на жената, ще купя, да пия, до като ми олекне! Седнах в зимника — изгоря ми гърлото от пиене — ама пак туй на сърце не се стопи. Ритнах бъчвата и вече не ми се туря капка в уста!

Герги Ех, то тебе… Ами Иван? По-напред той най-много се запъва, сега пък се дърпа — Че какво има? Така зид градихме не какъв да е. Жените си бяхме обрек ли.

Михо. Ама не вградихме наша жена!

Иван. Едно момиче излъгано, погнало се да дири изгорника си. — Дончо се боричкаше с нея, пък уста Драган го дърпа, и вий…

Георги. Че нали оброк бяхме дали! Ако не бете Рада, твойта жена щеше да отиде!

Иван. Защо беше този оброк, защо беше всичко туй!

Драган. Защо!

Георги. Да закрепим темеля.

Михо. Закрепихме го с жива душа…

Георги. Тебе не откъснаха ли жива дъщеря от сърцето, да я влачат гивендия по света? Рада барим тука за свято място сме я дали.

Михо. Само един господ знай моята — и жалбата на майка и — за

Цвята. Ама нашето пак друго.

Георги. Защо, че още жива ли е?

Михо. За мойта къща отколе умряла. — Нея силом ми я изскубнаха от ръце. — Орис! Пък Рада…

Иван. Недей се боя да доизкараш. Кажи! — Ний сами я откъснахме от младостта и, та я вградихме там!

Георги. Ами инак кръста можехме ли издигна!

Майстор Брайно *(въздиша дълбоко и клати наведен глава)*. Инак, инак аз смятах да го издигна…

Драган. Защо хвърли тогази сам чука?

Майстор Брайно. Хвърлих го. Тъй както ний градяхме тази черква, по-добре да я нямаше!

Драган. А, пък мене ми беше да я изкарам. То тъй всеки знай: или ще я издигна, както си аз искам, или… Какво се е мене щяло и ревняло, подире, като оставя черквата, да седна да разправям — нито някой ще ме слуша, нито аз имам време. Как-как, колко ми ръка стига, най-подир и грях за нея да се вържа на душата — нали аз ще я оставя на другите!

Майстор Брайно. Грях на душа — камък вързан на врата. И тебе ще потопи, и всичко подире ти ще повлече в провала… Нахалост жертва! — Исках аз да прихвана Рада и себе си да погреба в тая черква, ама не би…

Драган. *(дига рамена)*. Аз тъй смятах… С чук в ръка побелях. Видях и познах — нищо не хваща темел на този свят, ако — който го гради, не откъсне сам сърцето си за него. Ако туй ми е греха — съдете ме!

Михо. Туй го знам, уста Драгане.

Драган. Христос — да се закрепи вярата му срещу толкози царства и езици, самичък нарами кръста и си отиде!

Михо. Самичък! Нашето не излезе ли тъй?

Иван *(към Драгана)*. Не разбираш ли? Когато човек върви самичък, на своя глава, знай защо отива! Тойсамоволно дава жертва, дава я от сърце. Тя се хваща сама и другите дори събира и закрепява в себе си.

Драган. Не знам. Аз черквата гледах. Ей я на!

Георги. Най-подир, ако Дончо, да си изкара на Христа, е сторил нещо, крива ли е черквата за неговия грях?

Показва се Дончо: той е прилично облечен, но съвсем посърнал, мрачен и унесен в себе си. Приближава с бавни стъпки до зидарите.

Дончо. Все за мен ли разправяте! — Като ме смятате за грешен, защо ме викате пак?

Георги. Всички са градили тук, всички сагрешни! И за грешни има място в черквата.

Драган. Вървете да влезем!

Иван. Аз не пристъпвам този праг!

Стойко. Аз съм го дялал, ама не смея да го пристъпя. Какво ще да

става!

Дончо. Защо ще влезя? Като се покажа, всички се извръщат да ме гледат. Където помина, шушукат подире ми.

Георги. Какво ще им сториш.

Дончо. Какво шушукат? Защо ме гледат? — Той подлъга Рада, викат, даси изкара на Христа. Зачерни името на дядя си... Ама те да ме попитат, ще им кажа, както си е. Аз не крия. Защо шушукат зад гърба ми?

Иван. Шушука мен в душата, че свят ми се вие!

Дончо. Аз ще ги накарам да не шушукат!

Иван. Преди — стоя в черква, — като задимиха свещите, всичко потъна в дима. Забравих се. Не знам насън ли — наяве ли: пред олтаря, гледам, Рада. Щура се като жива и хъ-хь: отгореи гредите ще...

Михо. Не е черква то, дето те мъчат видения и те не свърта. Дето ще можеш спокойно да си отвориш сърцето, да погледнеш бога.

Смълчават се. След малко излиза из черква старейшина.

Дядо Милко. Какво стоите отвън, майсторе? Бива ли? Защо не влезете? Нали задушница служим!

Майстор Брайно. То тъй си е, дядо Милко. Който е градил черква, да не влиза в нея.

Дончо. Не исках ли? Не радеех ли за тази черква? Ама като ще стоя на всички трън в очите...

Иван. Пък аз не вярвам в нея...

Дядо Милко. Ама как тъй? Вий се отричате първи!

Иван. Да я нямаше — по-добре!

Дядо Милко. Как по-добре! За нея ний от години мислим. Падна ни чест на наше време да се издигне — ний тряба да и носим греховете. Влезте сега. Всички елате. — Тебе пък, Дончо, ако ти е криво, иди си в къши. Постой у вас. Не ходи, недей...

Дончо *(с горчива усмивка)*. Искаш да ме отлъчиш?

Дядо Милко. Не ми земай приказката на криво, синко!

Дончо. Знам аз. Барим кажете ми право в очи: срам ви е да влезете с мене в черква.

Дядо Милко. Хм! Гледай! — Искам да кажа, прибери се до време, да се забрави.

Дончо. Къде да отида — да седна?

Дядо Милко. У вас. Бащина къща нямаш ли?

Дончо. У дома не ме побира мене. Като глъхнало оттатък, у Радини, като глъхнало и отсам. Майка ми я страх да ми продума, баща ми все с наведена глава ходи. Не мога. Пък умът ми като чекрък — не спира. Не от къщи, не от село, да мога от кожата си навън да излезя! *(Махва с ръка и тръгва към чучура.)* Какво ли пък се спрях да ви разправям? Аз си бях тръгнал самичък — там на върбата... Преди ме провождаше уста Драган, сега аз самичък...

Докато отмине Дончо, горе по пътя откъм село се изправя Христо, настръхнал, на себе си вече не прилича, иде с един момък.

Христо. То едничко ми е останало — разправата си за Рада да свърша!

Дядо Милко *(смутен, ту след Донча, ту към Христа)*. Какво аз да думам! Пак един на тъй, други на инак. Вместо да ни сбере тази черква, тя ни разпилява!

Момъкът *(към Христо)*. Върви. В черква да забравим разправиите си всички.

Христо *(като се дърпа)*. Туй не е черква! Остави ме! Гроб е това… С които работих, те заровиха в негомладоста ми, сърцето ми. Жив ме заровиха вътре. *(Към зидарите.)* Над гроба и ли се спряхте задушница да служите?

Общо смущение.

Драган. Ти самичък си пристойвал за тази черква с нас, бил си се. Опомни се!

Христо. Работил съм, бих се! Когато аз се бияx там, вий намерихте сгода да вградите Рада в нея.

Дядо Милко. Ама тя дошла, Христо…

Христо. Дошла да ме търси, зло не помислила. А вий… — Като агне чиста…

Дядо Милко. Чиста и кротка. *(Ниско.)* Нали таквази трябва да бъде жертвата. *(Убедително.)* Агнецът божи е принесен жертва за нас.

Драган. Сам бог я избрал да легне в темелите на неговия дом.

Георги. И време ли беше! Вий се бийте там, ний тук.

Христо. Бързахте да я вградите, докато ме няма! — Майсторе, ти ли ми почерни света — ти ли ми подкоси младините!

Майстор Брайно. Зато мен питаш? Кой бил…

Христо. Ти ли? Дето ме учеше с нова вяра чук да държа?

Майстор Брайно. Аз сам хвърлих чук…

Христо. Да издигна храм, в него венчило първи на мен да сложат!

Майстор Брайно. Роб черква не гради — една дупка, да се завре в нея.

Христо. Аз щях да дигна! Черква за волни хора — не като вашата гробница под земята!

Дядо Милко *(съкрушено)*. Издигнахме я, колкото да има де да се помолим за греховете си…

Христо. За греховете ей! Там в полумрака… удряйте си главите о стената!

Докато трае тази разправия, излизат момците, а след тях, преди отпуск, и богомолците. Момците, мълчаливо навели глави, се спират пред зидарите, богомолците бързо-бързо се разпиляват из мрачината.

Зидарите тръгват да си ходят, след тях и момците.

Майстор Брайно *(към зидарите)*. Хайдесега!

Втори момък. Аз да знаех, нямаше да дода.

Христо. *(към дядо Милко)*. Виждате ли? Всички си отиват!

Герги. *(на тръгване)*. Не ми трябва ни чук да похващам, ни зидар да търся.

Драган. *(приневолно)*. Хайде! Намерил си занаят...

Христо. Туй не е черква! Гроб — забили сте кръст върху гроб!

Дядо Милко *(с наведена глава)*. Забихме го над главите си — и над целия си род. Какво да правим!

Христо *(със стиснати пестници към черквата)*. Дайте ми Рада! Дайте ми слънцето на живота, аз ще ви издигна черква!

Дядо Милко. Чуй ме, Христо!

Христо. Никого не слушам! Аз искам от вас Рада! Кой ще ми отплати за Рада? Кой?

Дядо Милко. Да бяхме волни, ако можехме каквото искаме — викай за отплата. Ако искаш и черквата събори.

По-старият селянин. Който е в неволя — какво може!

Христо *(процеди през зъби)*. Неволници. С вързани ръце! Да не мога никому да си изкарам! Да няма един да излезе насреща ми, той да отстоява!

Дядо Милко. Да бяхме род як и многолюден, да не треперехме всеки ден като есенни листа — изкарай си! Греха си пред тебе познава цяло село. И ако искаш, аз на молба за всички да ти падна...

Христо. За какво ми са вашите молби.

Дядо Милко. Както ми е побеляла главата, да падна пред теб на колене да се моля за родът и вярата си, от които си и ти...

Христо. Не познавам ни рода, ни вярата ви. Нямам аз род! Оставете ме! Тук самичък при гроба и ще стоя. Един гроб ми остана в този свят да вардя. Дядо Милко. Ще те оставим...

Старейшина и двамата селяни отминават. Всичко заглъхва наоколо. Откъм гробовете се показват две жени, плахо поглеждайки към Христа, който е опрял унило чело върху зида на черквата.

Първа жена. Тоз защо остана, кръстнице?

Втора жена. Викат, като изгрей месеца, сянката на Рада се вестявала. Върви, че ме е страх!

Първа жена *(като се дърпа)*. Ей и Дончо пък оттатък!

Двете жени хукват из другия път.

Дончо *(като ги изглежда)*. Страх ли ви е? По-напред мене плашеха, сега аз... *(Усмихнат.)* Бягайте! Мене пък не ме е страх. От никого не ме е страх!

Христо *(изведнъж се доближава до него и го хваща за скута на салтамарката)*. Аз сега ще те накарам да те дострашей!

Дончо *(претръпнал)*. А... от какво да ме е страх?

Христо. Къде си тръгнал като бродник по гробищата?

Дончо. Тръгнах... Там на върбите щях да се обеся. Клоните

крехки…

Христо. Ще се бесиш ли! Всичко се изплъзва от ръката ми! Защо по-напред не се обеси?

Дончо. По-напред…

Христо. Когато я подлъга. Когато идеше насам. Защо тогази не си разви пояса да се обесиш на върбата? Тя щешедасеуплаши от тебе — щеше да я повърнеш.

Дончо. Че аз тогази тичах. Бързах отгоре да я преваря!

Христо. Да я превариш? Ти си я излъгал, че ме донесли ранен!

Дончо. Аз на шега. Щом я видях, че скочи, аз хукнах да я преваря отгоре.

Христо. Защо не я превари?

Дончо. Преварих я. — И нямаше да я пусна Да не бяха ме дръпнали. Умирвах, не я пущах! — Болеш ме сърцето зарад нея.

Христо *(като го смеря с очи)*. Само на тебе ли бе — на тебе ли се само досвидя?

Дончо. Че питай когото щеш…

Христо. Най-върлия ми душманин: само тебе ли домиля?

Дончо. Вече защо ще те лъжа?

Христо. Едничък с него ли останах на света? С него двамата да се сберем над един гроб!

Дончо. Да се сберем…

Христо. Махвай се! Никого нямам, никого не ща! Самичък ще тръгна по света, сянката на Рада да гоня. Камъне отвред ще сбера и тя ще ме научи как с вяра в себе си черква да дигна… Нова черква, моя черква! *(Изчезва по пътя из тъмнината.)*

Дончо *(бързо отвива пояса си)*. Аз няма каква сянка да гоня…

Прехвърля пояса си на кръста и прави примка на главата си.

Мюнхен, 1899